

सामुदायिक वनमा सुशासन र कर्मचारीतन्त्रको भूमिका:

प्रस्तावित वन ऐन २०४६ संशोधनको प्रक्रिया, अन्तरवस्तु र सम्भावित परिणाम

वन ऐन २०४६ को संशोधन
विधेयकको मस्यौदा

फरेष्टएक्सन नेपाल
सातदोबाटो, ललितपुर
पोष्ट बक्स नं. १२२०७
टेलिफोन: ९७७-१-५५५०६३१, ५५५२६२४
फ्याक्स: ९७७-१-५५३५१६०
इमेल: fa@forestaction.org
वेबसाइट: www.forestaction.org

आंशिक आर्थिक सहयोग

लेखक

रमेश सुनाम

मणिराम बन्जाडे

नयाँ शर्मा पौडेल

दिल ब.खत्री

सामुदायिक वनमा सुशासन र कर्मचारीतन्त्रको भूमिकाः
प्रस्तावित वन ऐन २०४५ संशोधनको प्रक्रिया, अन्तरवस्तु र सम्भावित
परिणाम

लेखक

(अङ्ग्रेजी संस्करण)

रमेश सुनाम

मणिराम बन्जाडे

नयाँ शर्मा पौडेल

दिल ब.खत्री

अनुवादन तथा सम्पादन

रमेश सुनाम

दिल ब.खत्री

गोविन्द पौडेल

प्रकाशक

प्रकाशन मिति : २०६८, अषाढ

सर्वाधिकार : स्रोत उल्लेख गरि यस पुस्तिकाको सहि उपयोग गर्न
फरेष्टएक्सन नेपाल उप्रेरित गर्दछ ।

प्रकाशक : फरेष्टएक्सन नेपाल

सातदोबाटो, ललितपुर

पोष्ट बक्स नं. १२२०७, काठमाण्डौं, नेपाल

टेलिफोन : ९७७-१-५५५०६३१, ५५५२५२४

फ्याक्स : ९७७-१-५५३५१५०

इमेल : fa@forestaction.org

वेबसाइट : www.forestaction.org

प्रकाशकीय

दोस्रो जनआन्दोलन पछिको गणतान्त्रिक नेपालमा पनि विभिन्न सरकारले गरेका वन क्षेत्रका नीतिगत निर्णयहरू प्रायः विवादास्पद बनेका छन्। पछिल्लो एक वर्ष त सरकार, स्थानीय समुदाय र विभिन्न सरोकारवालाहरू बीचको विवाद उत्कर्षमा पुग्यो। कतिपय सरकारी निर्णयहरू कार्यान्वयन नै हुन सकेनन्; कतिपयले चर्को विरोध गरे। गत वर्ष सरकारले अगाडि बढाएको वन ऐन संशोधनको प्रस्ताव सबैभन्दा बढी चर्चामा रह्यो। यस प्रक्रियामा थुप्रै संसदीय, न्यायिक र सरकारी निकायहरूका साथै गैरसरकारी, निजी एवं सामुदायिक संस्थाहरूको पनि संलग्नता रह्यो।

वन क्षेत्रका दर्जनौं अन्य निर्णयहरू जस्तै: वन ऐन २०४९ को संशोधन प्रस्ताव पनि वन व्यवस्थापनका नीतिगत, कानुनी एवम् संस्थागत संरचनाहरू र तिनको कार्यान्वयनको वस्तुगत अवस्थाको अध्ययन, अनुसन्धान र विश्लेषणको आधारमा भन्दा वन स्रोतमाथि नियन्त्रण बढाउने स्वार्थबाट प्रेरित भएको देखियो। यसै गरी यस प्रस्तावको प्रतिक्रियामा सामुदायिक वन उपभोक्ता महासंघले गरेको आन्दोलन र यसका वरिपरि भएका दर्जनौं भेला र छलफलहरू पनि विषयको गहिराइमा नपुगी सतही बुझाइ एवम् सीमित स्वार्थबाट निर्देशित भएको देखियो। वन व्यवस्थापनमा राज्य र उपभोक्ता महासंघको द्वन्द्वले वनक्षेत्रको सार्वजनिक नीति प्रक्रियामा नै गहन प्रश्न उठ्यो। यस्तो परिवेशमा सामुदायिक वन प्रक्रियाको संस्थागत सुशासन लगायत समग्र वनको दिगो व्यवस्थापनका लागि तथ्यगत र वस्तुपरक विश्लेषण मार्फत रचनात्मक बहसलाई अगाडि बढाउने उद्देश्यले फरेस्टएक्सन नेपालले यो पुस्तिका पाठकहरू सामु अगाडि सारेको छ।

यो पुस्तिकाले नेपालको वन व्यवस्थापन र खासगरी सामुदायिक वनमा चासो राख्ने सबैलाई पछिल्लो सरकारी प्रस्ताव र त्यसको सेरोफेरोमा उठेको बहस बारे जानकारी लिन सघाउने छ, भन्ने हामीले आशा लिएका छौं। यो पुस्तिकाले अगाडि सारेको अध्ययनको मुख्य विषयवस्तु, अनुसन्धानको विधि एवं विश्लेषण र त्यसको आधारमा अगाडी सारिएका प्रस्तावहरू बारे पाठकहरूको अमूल्य सुझावहरूको हामी स्वागत गर्दछौं।

अन्तमा, सामुदायिक वन लगायत तराईको वनमा भएका गैरकानुनी वन फँडानी एवं अन्य अनियमित कार्यहरू, त्यससँग सम्बन्धित संसदीय प्रतिवेदनहरू र त्यसलाई आधार बनाई सरकारले ल्याएको वन ऐन संशोधन प्रस्ताव समेतको विश्लेषण गरी यस पुस्तिकाको अङ्ग्रेजी संस्करण तयार गर्ने लेखकहरू क्रमशः रमेश सुनाम, मनिराम बन्जाडे, नयां शर्मा पौडेल र दिल बहादुर खत्रीलाई धन्यवाद दिन्छौं। यस पुस्तिकाको अङ्ग्रेजी तथा नेपाली दुवै संस्करणका लागि आर्थिक सहयोग उपलब्ध गराएकोमा Growing Forest Partnership लाई कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछौं। यसै गरी अङ्ग्रेजी संस्करणमा हरिशरण लुईटेल र हरि ढुङ्गानाले दिनुभएको अमूल्य सुझाव तथा कमल भण्डारीले प्रदान गर्नुभएको स्थलगत जानकारीका लागि हामी उहाँहरूप्रति आभारी छौं।

यस नेपाली संस्करणको तयारीमा विशेष योगदान गर्नुहुने दिलबहादुर खत्री, रमेश सुनाम र गोविन्द पौडेललाई हार्दिक धन्यवाद। यसै गरी कृष्णमुरारी भण्डारीले सम्पादन, विमल आरोहीले भाषा सम्पादन र अर्जुन ज्ञवालीले डिजाइन गरी सहयोग गर्नु भएकोमा हामी उहाँहरूप्रति आभार व्यक्त गर्दछौं। र, अन्त्यमा यस पुस्तिकाको सम्पादन कार्यको संयोजन गर्नु भएकोमा राहुल कार्कीलाई धेरै धन्यवाद।

नयां शर्मा पौडेल
फरेस्टएक्सन नेपाल

विषयसूची

सारांश	१
१. परिचय	२
२. संशोधन प्रस्तावको आधार र औचित्य	४
२.१ अनियन्त्रित र गैरकानुनी वन फँडानी	५
२.२ कमजोर शासन गरिवी निवारणमा कम योगदान	६
२.३ सामुदायिक वनबाट कम राजस्व संकलन	७
३. प्रस्तावका सम्भावित दुष्परिणाम	८
३.१ संयुक्त जिम्मेवारी: सामुदायिक वनको मर्ममै आघात	१०
३.२ पचास प्रतिशत कर: स्थानीय अर्थतन्त्रका लागि अभिशाप	१२
३.३ वन पैदावार प्रयोगमा नियन्त्रण: गैरकानुनी क्रियाकलाप गर्ने लाइसेन्स	१३
४. सम्भावित विकल्पहरू	१५
४.१ समूहको शासन पद्धतिमा सुधार	१५
४.२ राज्य-समुदाय सम्बन्धको लोकतन्त्रीकरण	१६
४.३ अनुगमन संयन्त्रको निर्माण तथा प्रक्रियाको सबलीकरण	१७
४.४ विपन्नमुखी सामुदायिक वन प्रवर्द्धन	१८
सन्दर्भ सामाग्री	१९
अनुसूचिहरू	२३
अनुसूचि १: वन ऐन २०४९ को संशोधन विधेयकको मस्यौदाको तीन महले	२३
अनुसूचि २: वन ऐन २०४९ को दोस्रो संशोधन विधेयकप्रति वन उपभोक्ता महासंघको असहमति किन ?	३७
अनुसूचि ३: वन ऐन २०४९ को विद्यमान व्यवस्था र दोस्रो संशोधन विधेयक २०६७ मा प्रस्ताव गरिएका व्यवस्थाहरूका बीचको भिन्नता	४१

सारांश

वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयले वन ऐन २०४९ परिमार्जन गर्नका लागि हालसालै एउटा प्रस्ताव पारित गरेर संशोधन विधेयकको मस्यौदा तयार पारेको छ। वन ऐनले दुई दशकदेखि नेपालको सामुदायिक वन कार्यक्रमको कानुनी आधार खडा गरेको छ। वन मन्त्रालयले तराई तथा चुरे क्षेत्रमा भएका केही छिटपुट अनियमितता र गैरकानुनी कटानलाई आधार बनाएर प्रस्तावित संशोधनको पुस्त्याइ गर्न खोजेको छ भने सामुदायिक वन उपभोक्ता महासंघ र अन्य संघसंस्थाहरूले मन्त्रालयको यो कदमको विरोध गर्दै आएका छन्। मन्त्रालयको यो कदमको पक्ष-विपक्षमा धुवीकरण भई स्थानीय स्तरदेखि राष्ट्रिय स्तरसम्म यसको विरोध भइरहेको छ। यसै सन्दर्भमा, यस लेखमा संशोधन प्रस्ताव तयारी प्रक्रिया र यसले समेटेका विषयवस्तुको चिरफार तथा यसले सामुदायिक वनमा पार्न सक्ने दीर्घकालीन असरको आँकलन गर्न खोजिएको छ। प्रस्तावित संशोधनले आशातीत उपलब्धि प्राप्त गर्न सक्ला कि नसक्ला भन्ने विषय पनि समेटिएकाले प्रस्तुत खोजविन र विश्लेषणले वन क्षेत्रका सरोकारवालाहरू बीच चलिरहेका छलफल, बहस, अन्तरक्रियालाई थप परिणाममुखी बनाउन सहयोग पुऱ्याउला भन्ने आशा गरिएको छ।

वन क्षेत्रको नीति निर्माण गर्दा गएका केही वर्षदेखि अभ्यासमा ल्याइएको बहुसरोकारवालासँगको परामर्श, छलफल र सहकार्यलाई वन मन्त्रालयले वन ऐन संशोधनका सन्दर्भमा नजरअन्दाज गर्‍यो भन्ने हाम्रो ठम्याइ रहेको छ। यसका पछाडि केही कुरा लुकेका हुन सक्छन् जुन त्यति प्रस्ट छैनन्। अझ यस प्रस्तावनामा उल्लेख भएका बुँदाहरूले त सामुदायिक वनमा देखिएका भ्रष्टाचार, गैर कानुनी वन फडानी तथा असमानता जस्ता वन क्षेत्रका विकृतिहरूलाई अझ बढाउने देखिन्छ। समस्याको पहिचान गर्न र प्रस्तावित संशोधनबाट आउन सक्ने विकृति हटाउन सहयोगी प्रक्रिया भनेको सरोकारवालासँगको छलफल परामर्श र सहकार्य नै हो। दीगो र उपयोगी समाधान निकाल्ने हो भने विद्यमान समस्याको एउटा स्वतन्त्र र भरपर्दो अध्ययन जति आवश्यक छ त्यतिकै यसको महत्व पनि छ।

१. परिचय

वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयले हालसालै मन्त्रीपरिषद्बाट वन ऐन २०४९ को संशोधन प्रस्ताव पारित गरी संशोधन विधेयकको मस्यौदा तयार गरेको छ। यो संशोधन प्रस्ताव तयार पारिँदा तराई तथा चुरे क्षेत्रमा भएका केही अनियमितता र अधिक कटानलाई आधार बनाइएको छ। यसै गरी सामुदायिक वनमाथि वन विभागको नियन्त्रण बढाउने र अधिक कर असुल गर्ने मनसाय पनि प्रस्तावमा राखेको पाइन्छ। संशोधन विधेयकमा वन कार्य योजनाको निर्माण र कार्यान्वयन गर्ने, वन पैदावार कटान तथा विक्री वितरणमा उपभोक्ता समूह र सरकारी कर्मचारीको संयुक्त उत्तरदायित्व हुनु पर्ने, वन पैदावार विक्री वितरणबाट प्राप्त आम्दानीको ५० प्रतिशत राष्ट्रिय कोषमा जम्मा गर्नु पर्ने, चुरे क्षेत्रको न्यून-उपयोग गर्ने जस्ता वनमा समुदायको पहुँचमा नियन्त्रण गर्ने बुँदाहरू राखिएको छ। त्यसकारण सामुदायिक वन उपभोक्ता महासंघ (फेकोफन) लगायत समग्र नागरिक समाजबाट यस प्रस्तावको चर्को विरोध भएको छ।

प्रस्तावनाको पक्ष-विपक्षमा भएको धुवीकरण बुझ्नका लागि यो संशोधन प्रस्तावले विगत तीन दशक लामो सामुदायिक वनको अनुभव र सरोकारवालाहरूको भावनालाई समेटेको छ या छैन हेरिनुपर्छ। यो संशोधन प्रस्तावले विभिन्न तहमा चर्को विरोध^१ खेपिरहेको छ। यो प्रस्तावबारे राजनीतिक दलहरूबीच पनि बहस चलिरहेको छ। अन्तरपार्टी बैठकमा वनको यस सवालमा ध्यानाकर्षण हुनुबाहेक कर्मचारीहरू बीचमै पनि विभाजन देखिएको छ। यस विषयलाई स्थानीय तथा राष्ट्रिय पत्रपत्रिका, रेडियो तथा टेलिभिजन च्यानलहरूले सार्वजनिक चासोका रूपमा देशव्यापी समाचार-विश्लेषण गर्दै प्रचार-प्रसार गरिरहेका छन्। फलस्वरूप वन ऐन संशोधन गर्ने विषय नौ/दश महिनादेखि एउटा राष्ट्रिय बहसको विषय भएको छ। यसले नेपालको विद्यमान नीति निर्माण गर्ने प्रक्रियामाथि प्रश्न चिह्न खडा भएको छ।

^१ सामुदायिक वन उपभोक्ता महासंघले यस प्रस्तावलाई ठाडै अस्वीकार गरी देशव्यापी रूपमा विरोधका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिरहेको छ। नेपाल वन प्राविधिक संघ, रेन्जर संघ, फरेष्ट एक्सन लगायत वन मन्त्रालय अन्तरगतका केही पदाधिकारीहरूले समेत यो संशोधन प्रस्तावप्रति असन्तुष्ट भई विरोध प्रकट गरेका छन्।

नेपालमा वन क्षेत्रको नीति निर्माण गर्ने सन्दर्भ द्रुत गतिमा परिवर्तन भइरहेको छ। देश अहिले नयाँ संविधानमार्फत सङ्घीय पुनर्संरचनाको संघारमा छ। यस्तो अवस्थामा वन स्रोतको परिचालन (governance) गर्ने स्पष्ट खाका पनि बन्न सकेको छैन। २० वर्षका लागि २०४५ सालमा बनाइएको वन क्षेत्रको गुरुयोजनाको समयावधि समाप्त भएको छ। त्यसैले यो बेला भनेको वन क्षेत्रको नयाँ गुरुयोजना बनाउने, वन व्यवस्थापन-परिचालनमा आम सहमति गर्ने र तिनलाई नयाँ संविधानमा समावेश गर्ने काममा केन्द्रित हुनुपर्ने समय हो।

वन क्षेत्रको लोकतान्त्रीकरण^२ गर्ने सम्बन्धमा गठित टोलीको प्रतिवेदनमा मूलभूत सिद्धान्त तथा कार्यनीतिको बारेमा सहमति भइसकेको छ। यो प्रतिवेदन तयार गर्दा समुदाय, क्षेत्र, जिल्ला तथा राष्ट्रिय स्तरमा शृङ्खलाबद्ध छलफल र विचार विमर्श भएका छन्। यो कार्यदलको निष्कर्ष नै समुदायको स्वायत्तता कायम गर्न आवश्यक कानुनी संरचना खडा गरी वन व्यवस्थापनलाई गरिब केन्द्रित बनाउनुपर्छ भन्ने थियो। यसको लागि उनीहरूको हक, अधिकार तथा उत्तरदायित्व स्पष्ट रूपमा आत्मसात् गर्ने, लगानी र पारदर्शिता प्रवर्धन गर्नुपर्छ भनिएको छ। (कार्यदलको प्रतिवेदन २००८:४८)।

उच्च स्तरीय कार्यदलको सुझावको समेत बेवास्ता गर्दै मन्त्रालयले वन ऐन संशोधन प्रस्ताव ल्याएकाले सरोकारवालाहरू सशक्त भएका हुन्। यो प्रस्ताव तयार पार्दा अवलम्बन गरिएको प्रक्रिया र यसमा समेटिएका विषयवस्तुका कारण यसको सर्वत्र विरोध भइरहेको छ। यस भन्दा अगाडि सामुदायिक वनको मार्गदर्शन २००८ निर्माण गर्दा होस् अथवा रेडको प्रस्तावना तयार गर्दा सरकारले सरोकारवालाहरूको सहभागिता गराएको थियो। तर यो प्रस्ताव तयार गर्दा भने उनीहरूको सहभागिता र परामर्शलाई लत्याइएको छ। वन मन्त्रालयले जिल्ला वन अधिकृतसँग मात्र

^२ २९ अगस्ट २००६ मा वन मन्त्रालयले सहसचिवको नेतृत्वमा सरकारी प्रतिनिधि, वन विज्ञ, दातृ निकाय, उपभोक्ता प्रतिनिधि समेत सहभागी गराई एउटा उच्च स्तरीय कार्यदल गठन गरेको थियो। उक्त कार्यदललाई लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको मर्म अनुसार वन व्यवस्थापनको खाका तथा शासकीय संरचनाका बारे जिल्ला र राष्ट्रिय स्तरमा बहुसरोकारवालाहरूसँग छलफल गरी सुल्झाउने जिम्मेवारी दिइएको थियो। वन स्रोत परिचालनमा स्थानीय जनताको अधिकार दायित्व सुनिश्चित गर्ने र वन क्षेत्रको लोकतान्त्रिकरण गर्ने उद्देश्यका साथ गठित सो कार्यदलले समावेशी, पारदर्शी र सहभागितामूलक विधिबाट जिल्ला र क्षेत्रीय स्तरको छलफल गरेको थियो।

परिमार्जनका लागि रायसल्लाह मागेको छ। यसले भन्नु आंशका बढाएको देखिन्छ। प्रस्तावले सामुदायिक वनमा देखिएका समस्याहरू (जस्तै अनियमितता, अपारदर्शिता आदि) निर्मूल गर्नु त कता हो कता भन्नु सामुदायिक वनलाई निर्धो बनाउने र विद्यमान समस्यालाई अझ चर्काउने निश्चित छ। संशोधन प्रस्ताव सामुदायिक वनलगायत समग्र वन क्षेत्रलाई असर पुग्ने गरी तयार पारिएको भए तापनि यो लेख सामुदायिक वनमाथि प्रतिकूल असर पर्न जाने बुँदाहरूमा मात्र केन्द्रित छ।

सामुदायिक वनको तीन दशक लामो उपलब्धिमाथि प्रतिकूल असर पार्न सक्ने यो विषयको सार्वजनिक बहसलाई प्रवर्धन हुने किसिमले सर्वसाधारण, राजनीतिकर्मी, अनुसन्धानविद् एवं वन कर्मचारीलाई सुसूचित गर्नका लागि यो लेख तयार गरिएको हो। यसको मुख्य उद्देश्य तथ्यमा आधारित र सहभागितामूलक नीतिनिर्माण गर्नेतर्फ योगदान पुगोस् भन्ने नै हो। वन मन्त्रालयले संशोधन प्रस्ताव किन ल्यायो, यसले के-कस्ता प्रभाव पार्न सक्छ र विद्यमान चुनौति सामना गर्न सक्ने वैकल्पिक उपायहरू के के हुन सक्छन् भन्ने विषयमा केन्द्रित भई विश्लेषण गरिएको छ।

२. संशोधन प्रस्तावको आधार र औचित्य

“वन ऐन संशोधन प्रस्ताव न सरोकारवालाहरूसँग व्यापक छलफल र बहस गरेर तयार गरिएको छ न यसमा स्थानीय समुदायको चाहना नै प्रतिबिम्बित भएको छ” (केशवराज कँडेल, पूर्व महानिर्देशक, वन विभाग, काठमाडौं पोष्टसंग कुरा गर्दै (2067/08/10) .

वन तथा भूसंरक्षण मन्त्रालयले वन ऐन २०४९ को संशोधन प्रस्ताव ल्याउनु पर्नाका कारणका रूपमा सामुदायिक वनका विद्यमान विविध सवालहरूलाई औल्याएको छ। खासगरी चुरे तथा तराई क्षेत्रमा सामुदायिक वनले आशातीत प्रगति हासिल गर्न नसकेको विषयलाई प्रमुख स्थान दिइएको छ। यसबाहेक अनियन्त्रित वन फँडानी, आर्थिक अनियमितता, टाठाबाठाको हालीमुहालीजस्ता सवालहरूलाई विशेष उठान गरिएको छ। मन्त्रालयले उठाएका यी सवाल सामुदायिक वनका लागि नौलो नभएर विभिन्न अध्ययन अनुसन्धानले यस अगाडि नै उठान गरिसकेका सवालहरू हुन्। वन विभागलगायत सामुदायिक वनमा कार्यरत संघसंस्थाहरूले यी सवालहरूलाई सम्बोधन गर्न आ-आफ्नो ठाउँबाट पहल पनि गरिरहेका छन्। यसै सन्दर्भमा मन्त्रालयले प्रस्तावमा उठाएका महत्वपूर्ण सवालको चिरफार गर्ने प्रयत्न यस परिच्छेदमा गरिएको छ।

२.१ अनियन्त्रित र गैरकानुनी वन फँडानी

“प्राकृतिक स्रोत-साधन समितिले तयार पारेको प्रतिवेदन पढ्दै गर्दा मैले आँसु थाम्न सकिनँ। दोषीलाई कानुनी कठघरामा उभ्याउन सम्बन्धित निकायलाई म आग्रह गर्दछु” (सुवास नेम्वाङ, संसद्का सभामुख तथा संविधान सभाध्यक्ष)।

चुरे तथा तराई क्षेत्रमा भएका गैरकानुनी वन फँडानीका घटनाहरूलाई मुख्य रूपमा प्रस्तावमा उठाइएको छ। विगत केही महिना राष्ट्रिय तथा स्थानीय सञ्चार माध्यमहरूमा सामुदायिक वन र सरकारद्वारा व्यवस्थित वन दुवैमा वन फँडानी भएका खबर छयासछयास्ती प्रकाशित तथा प्रसारित भएका छन्। खासगरी यी खबरहरू राजनीतिज्ञ, कर्मचारी तथा समुदाय सबैको ध्यान खिचन सफल भए। यी खबरलाई विशेष महत्व दिँदै संविधानसभा अन्तर्गतको प्राकृतिक स्रोत-साधन समितिले एक उपसमिति निर्माण गरी वन फँडानीका घटनाको अध्ययन गर्न निर्देशन दियो। उक्त उपसमितिले तयार पारेको प्रतिवेदनले पनि चुरे तथा तराईमा व्यापक गैरकानुनी वन फँडानी भएको कुरा औल्याएको छ। वन फँडानी सामुदायिक वन क्षेत्रमा मात्रै सीमित नभई सरकारद्वारा व्यवस्थित वनमा पनि भएको यथार्थलाई जनता सामु प्रतिवेदनले सार्वजनिक गर्‍यो। उक्त प्रतिवेदनले चुरे र तराईका २६ जिल्लामा करिब ८२,७९४ हेक्टर वन क्षेत्र अतिक्रमण भएको आँकडा पनि बाहिर ल्याएको छ।

वन क्षेत्रका सरोकारवालाहरूले समेत चुरे तथा तराई क्षेत्रमा गैरकानुनी वन फँडानी भइरहेको यथार्थ स्वीकारेका छन्। तर यसका लागि को-को दोषी छन् र पछाडिका कारणहरू के-के हुन् भन्ने विषयमा भने फरक-फरक धारणा रहेको पाइन्छ। वन मन्त्रालय सामुदायिक वन समूहहरूलाई दोषीका रूपमा देख्छ भने उता फेकोफन मन्त्रालयतिर औला ठड्याउँछ। छिटफुट घटना अध्ययन भन्दा बाहेक दुर्भाग्य नै भन्नुपर्छ अहिलेसम्म यथार्थपरक र स्वतन्त्र रूपमा पुष्टि हुनका लागि त्यस्तो कुनै गहन अध्ययन भएको छैन।

“सामुदायिक वन दीगो वन व्यवस्थापनको सफल उदाहरण हो” (वन सचिव, युवराज भूपाल ‘वन शासन तथा जलवायु परिवर्तन विषयक संवाद २२-२३ Oct 2009, वासिङ्टन डि.सी.’)।

वन मन्त्रालयले मात्रै नभई अन्य धेरै अध्ययनहरूले वनको अवस्था सुधारमा सामुदायिक वनले अहम् भूमिका खेलेको पुष्टि गरिसकेका छन्। वन विभागले २००५ मा सार्वजनिक गरेको एउटा प्रतिवेदनमा तराईका २० जिल्लामा सन् १९९१ देखि २००१ सम्मको अवधिमा वन विनाशको दर १.३ बाट घटेर ०.०८ प्रतिशतमा झरेको उल्लेख छ। यो उपलब्धि हासिल गर्न सामुदायिक वनको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको अध्ययनहरूले देखाएका छन् (Kanel 2005)।

२.२ कमजोर शासन गरिबी निवारणमा कम योगदान

“वनमन्त्री र महानिर्देशकले मेरो सरुवाका लागि पैसा खाएका छन्। सामान्य प्रशासन मन्त्रालयका अधिकारीले पनि खान चाहिँ खोजेका थिए” (जिल्ला वन अधिकृत, मोरङ)।

संशोधन प्रस्ताव ल्याउनुका पछाडि समुदायिक वन समूहको शासकीय पद्धति र अभ्यास उपर थुप्रै प्रश्न चिन्ह रहेको वन मन्त्रालयको प्रस्तावमा खुलाइएको छ। विशेष गरी सामुदायिक वनमा न्यायोचितताको अभाव, हुनेखाने/टाठाबाठाको हालीमुहाली, पारदर्शीताको कमी, भ्रष्टाचार लगायतका अनियमितता आदि सवालहरू उठाइएका छन्। यी सवाल सामुदायिक वनका लागि नौलो भने होइनन्। धेरै अध्ययनहरूले पनि उजागर गरेका यी सवालहरूलाई सामुदायिक वनका सरोकारवालाहरूले दोस्रो पुस्ताका सवालको रूपमा ग्रहण गरिसकेका छन्। टाठाबाठाको हालीमुहाली धेरै समूहमा व्याप्त रहेकाले विपन्न वर्गले सामुदायिक वनबाट न्यायोचित लाभ नपाइरहेको विषय गम्भीर छ। केही समूहहरूले विपन्नमुखी कार्यक्रम गरिरहेका भएता पनि, समूहको कोषबाट गरीबका लागि औसतमा ३ प्रतिशत मात्र छुट्ट्याइएको सन् २००४ मा गरेको अध्ययनले देखाएको छ (Kanel and Niraula 2004). तर केही वर्ष यता समूह आफै र केही दातृ निकायद्वारा गरीबी निवारण तथा न्यायोचिततालाई सम्बोधन गर्न विभिन्न तहमा अभ्यासहरू भइरहेका छन्। यसै गरी सामुदायिक वन मार्गदर्शन २०६५ ले समूहको कोषमा जम्मा भएको रकमको ३५ प्रतिशत गरीबी न्यूनीकरणमा छुट्ट्याउनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ। यसका अलावा सामुदायिक वनले समावेशी लोकतन्त्र र नेतृत्व विकासमा पनि उत्तिकै योगदान पुऱ्याएको केही अध्ययनहरूले औल्याएका छन्। सहभागितामूलक विकास, कानुनी शासन, सकारात्मक विभेद आदि मूल्य मान्यतालाई व्यवहारमा सामुदायिक वन समूहहरूले उतारेका छन्। लैङ्गिक समानताको दिशामा पनि समूहहरू अगाडि नै देखिन्छन्। करिब १ लाख ४३ हजार को संख्यामा रहेका

सामुदायिक वनका पदाधिकारीहरूमा २४ प्रतिशत महिला रहेका छन्। ६०० भन्दा बढी समूहको नेतृत्व महिलाहरूले मात्रै गरिरहेका छन्। दलितहरूको प्रतिनिधित्व पनि बढ्दो छ। समग्रमा सामुदायिक वन व्यवस्थापन पद्धतिले स्थानीय लोकतन्त्रका लागि दबो खम्बाको भूमिका खेल्न थालेको छ। दश वर्षे द्वन्द्वकालमा राज्यका निकायहरूको ग्रामीण क्षेत्रमा उपस्थिति प्रायः शून्य रहेको अवस्थामा समेत सामुदायिक उपभोक्ता समूहहरू सक्रिय नै रहिरहे जसले स्थानीय लोकतन्त्रलाई क्रियाशील बनाइरहन मद्दत पुऱ्यायो।

२.३ सामुदायिक वनबाट कम राजस्व संकलन

सामुदायिक वनबाट न सरकारलाई धेरै राजस्व प्राप्त भएको छ, न त समूहले नै धेरै आमदानी गर्न सकेका छन् भन्ने कुरा संशोधन प्रस्ताव ल्याउनुको पछाडि मन्त्रालयले अघि सारेको अर्को आधार हो। यसका पछाडि दुईवटा कारण महत्वपूर्ण ठानिएका छन्।

पहिलो, सामुदायिक वन समूहभित्र एकदमै कम रेटमा वन पैदावारको बिक्री वितरण हुनु हो। अर्थात् सामुदायिक वन समूहले लिने गरेको वन पैदावारको मूल्य बजार भाउ भन्दा अत्यन्त न्यून रहनु हो। तर वन पैदावार कम दरमा बिक्री गरे पनि वन विभाग भन्दा वन समूहहरू कोष बढाउन प्रभावकारी देखिएका छन्। आर्थिक वर्ष २०६५/०६६ मा वन विभागले रु. ६ करोड ५० लाख राजस्व सामुदायिक वनबाट प्राप्त गर्‍यो। यो रकम समूहले आफ्नो समूहबाहिर साल र सिसौको काठ बेचेर आमदानी गरेको जम्मा रकमको १५ प्रतिशत मात्र हो। सोभो हिसाबले उक्त आ.व.मा समूहले रु. ६ करोड ५० लाख (१५ प्रतिशत राजस्व तिर्न) कम्तीमा पनि रु. ४३ करोड ७० लाख आमदानी गरेको हुनुपर्छ। यसरी हेर्दा समूहको कुल आमदानी स्वाभाविक हिसाबले बढी हुन आउँछ। किनकि यसमा समूहले आफ्नो समूहभित्र बिक्री गरेको र समूहबाहिर काठवाहेक अन्य पैदावार बिक्री गर्दा संकलित रकम समावेश छैन। अब तुलना गरौं - वन विभाग जसले कुल वन क्षेत्रको ७५ प्रतिशत व्यवस्थापन गर्छ - आर्थिक वर्ष ०६५/०६६ मा ५९ करोड २० लाख राजस्व संकलन गर्न सक्‍यो जबकि सामुदायिक वन समूहले २५ प्रतिशत वन क्षेत्र व्यवस्थापन गरेर रु. ४३ करोड ७० लाख भन्दा बढी आमदानी गरे।

दोस्रो, हाल समूहबाट उठाउँदै आइएको १५ प्रतिशत राजस्व कम भयो भन्ने तर्क संशोधन प्रस्तावमा पाइन्छ। यो तर्क सरकारी राजस्व (केन्द्रिय तहमा) बढाउन अघि सारिएको छ। तर यस्ता खालका तर्कले सामुदायिक वन समूहले सामुदायिक विकास

र ग्रामीण जीविकोपार्जन सुधारका लागि पुऱ्याएको योगदानलाई ठाडै देखेर नदेखेभैं गरेको छ। समूहहरूले स्थानीय तहमा सडक निर्माण, विद्यालय, खानेपानीमा गरेको लगानीको त कुनै लेखाजोखा नै छैन। यी विकास निर्माणका क्रियाकलापहरू यदि समूहले नगरेको भए यसको भार सरकारले बेहोर्नुपर्ने हुन्थ्यो भने अर्कातिर यस्ता निर्माण कार्य स्थानीय स्तरमा कार्यन्वयन गर्न स्थापित स्थानीय समूहको अभावमा अर्को समस्या देखापर्न सक्‍थ्यो। यसै गरी समूहहरूले वन जंगल जोगाएर विभिन्न वातावरणीय सेवाहरू उपलब्ध गराउँदै आएका छन्। यी यथार्थलाई संशोधन प्रस्तावले ठाडै लत्याएको छ।

माथि प्रस्तुत गरिएका सामुदायिक वनका विद्यमान सवालहरूलाई अन्य सरोकारवालाले पनि मनन गरेका छन्। तर फेकोफनलगायत नागरिक सञ्जालका अन्य संगठनहरूले समस्याको जड सामुदायिक वन समूहभित्र मात्रै देखेनन्। समस्याको विकराल रूप त उनीहरू वन कर्मचारीतन्त्र र सरकारद्वारा व्यवस्थित वनमा देखाउँछन्।

३. प्रस्तावका सम्भावित दुष्परिणाम

वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयले वन ऐन २०४९ को संशोधन प्रस्तावमा संशोधन गर्नुका मुख्य कारणका रूपमा समूहभित्र आर्थिक अनियमितता, अनियमित रुख कटानी, कम मूल्यमा वन पैदावार बिक्री वितरण तथा टाठाबाठाको हालीमुहाली आदिलाई अगाडि सारेको छ। यी सबैको जड कारणका रूपमा समूहको पूर्ण स्वायत्ततालाई चित्रण गरिएको छ। अर्थात् सामुदायिक वन समूहहरू कानुनी रूपमा पूर्ण स्वायत्त तथा स्वशासित हुने भएकाले यावत समस्याहरू आएका हुन्।

उपभोक्ता समूहले कार्ययोजनाबमोजिम वनको विकास, संरक्षण, उपयोग, व्यवस्थापन गर्न तथा स्वतन्त्र रूपले वन पैदावारको मूल्य निर्धारण गरी बिक्री वितरण गर्न पाउने गरी जिल्ला वन अधिकृतले राष्ट्रिय वनको कुनै भाग तोकिएबमोजिम सामुदायिक वनको रूपमा उपभोक्ता समूहलाई सुम्पन सक्नेछ (दफा २५, वन ऐन २०४९)।

उपभोक्ता समूह अविच्छिन्न उत्तराधिकारवाला एक स्वशासित र संगठित संस्था हुनेछ (दफा ४९, वन ऐन २०४९)।

संशोधनका बुँदाहरू वन ऐन २०४९ का यिनै दफाहरू अर्थात् समूहको स्वायत्ततामा आघात पुऱ्याउन उद्यत देखिन्छन्। तालिका नं १ मा प्रस्तुत गरिएका संशोधनका सबैजसो बुँदाहरू खासगरी स्थानीय समुदायको अधिकार कटौती गर्दै सामुदायिक वनमा वन कर्मचारीको नियन्त्रण बढाउनुपर्छ भन्ने मान्यताबाट निर्देशित छन्। जस्तो कि, वन कर्मचारी र समूह दुवैले सामुदायिक वनका हरेक क्रियाकलापमा (कार्ययोजना निर्माण तथा यसको कार्यान्वयन, वनपैदावार संकलन तथा विक्री वितरण), वनपैदावार संकलन तथा विक्रीवितरण मार्गदर्शन निर्माण, चुरे क्षेत्रको वनपैदावार उपयोगमा नियन्त्रण गर्ने बुँदाहरूले वन कर्मचारीको नियन्त्रण बढाउने देखिन्छ। यी सबै संशोधनले समूहमा पारदर्शिता र जवाफदेहिता बढाई भ्रष्टाचार निर्मूल पार्ने अपेक्षा मन्त्रालयले राखेको छ। अफसोच, संशोधनका यी प्रस्तावहरूले भन्नु यी समस्यालाई चर्काउने हाम्रो विश्लेषणले देखाएको छ।

तालिका १: वन ऐन संशोधन प्रस्तावका मुख्य पक्ष र सम्भावित दुष्परिणाम

संशोधनका बुँदा	सम्भावित असरहरू
संयुक्त जिम्मेवारी (वन कर्मचारी र समूहलाई)	<ul style="list-style-type: none"> टाठाबाठाको हालीमुहाली भन्नु बढ्ने भ्रष्टाचार बढ्ने समूहको निष्क्रियता बढ्ने गरिबी घटाउने लक्ष्यमा धक्का पुग्ने वनविनाश बढ्ने
५०% कर सरकारी कोषमा	<ul style="list-style-type: none"> नक्कली खाता/अवैधानिक कारोबार बढ्ने बजारीकरणमा गिरावट आउने समूहको निष्क्रियता बढ्ने गरिबी बढ्ने
सीमित वन उपयोग (चुरेमा)	<ul style="list-style-type: none"> अनियन्त्रित तथा गैरकानुनी वन फँडानी अझ बढ्ने
वन पैदावार प्रयोगमा अन्य अंकुशहरू	<ul style="list-style-type: none"> निष्क्रिय वन व्यवस्थापन तीव्र गैरकानुनी वन फँडानी

३.१ संयुक्त जिम्मेवारी: सामुदायिक वनको मर्ममै आघात

भट्ट हेर्दा वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयले सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिहरूसँगै हातेमालो गरी सामुदायिक वनलाई अगाडि बढाउन चाहेको देखिन्छ। तर 'संयुक्त जिम्मेवारी' को सोचका पछाडि लुकेका पक्षहरूलाई गहिरिएर केलाउने हो भने यसले सामुदायिक वनको मूल मर्मलाई नै आघात पुऱ्याउने प्रस्ट छ। त्यति मात्रै होइन, वन मन्त्रालय वन ऐन संशोधन गरेर विगतमाभैँ सामुदायलाई आफ्नो वशमा राख्नका लागि समुदायलाई वन कर्मचारीको नियन्त्रणमा ल्याउन चाहन्छ। जुन प्रचलित ऐनद्वारा समूहलाई प्रदत्त गरेको स्वायत्तता र विकेन्द्रीकरणको सरासर विरुद्धमा छ। यसले वन क्षेत्रमा लामो समयदेखि जकडिएर रहेका समस्याहरूलाई भन्नु चर्काउने देखिन्छ।

पहिलो, संयुक्त जिम्मेवारीको अवधारणामार्फत वन मन्त्रालयले सामुदायिक वनमा अहिले नै ठूलो चुनौतीका रूपमा स्विकारिएको टाठा-बाठाको हालीमुहाली (Elite capture) र व्यापक मौलाएको भ्रष्टाचारलाई घटाउन खोजको तर्क अगाडि सारेको छ। तर अफसोच, उसको प्रस्ताव भने समस्या भन्नु चर्काउनेतिर केन्द्रित छ। विभिन्न अध्ययनहरूले भ्रष्टाचार, काठ तस्करी र गैरकानुनी वन फँडानीको प्रमुख कारणका रूपमा टाठाबाठा र सरकारी वन कर्मचारीको अपवित्र गठबन्धनलाई औल्याएका छन् (Paudel et al. 2006; Paudel et al. 2010)। यस्तो गठबन्धन हाल सामुदायिक वन समूहलाई कानुनी हिसाबले स्वायत्त र वन कार्यालयलाई समूहमाथि नियन्त्रण गर्ने सीमित अधिकार दिँदा त मौलाइरहेको छ भने अब कानुनी रूपमै संयुक्त जिम्मेवारीको अवधारणा ल्याउनु भनेको त अहिलेको गैरकानुनी गठबन्धनलाई कानुनी मान्यता दिनु हो। यो दूधको साक्षी विरालो राख्नु जस्तै हो। समग्रमा यसो गर्नु भनेको, भ्रष्टाचार बढोस्, टाठाबाठा र वन कर्मचारीको हालीमुहाली बढोस् भन्नु हो। निश्चय नै 'संयुक्त जिम्मेवारीको' व्यवस्थाले टाठाबाठा र वन कर्मचारीको अपवित्र गठबन्धन निर्माण गर्न तथा त्यसलाई सशक्त बनाउन मद्दत पुऱ्याउनेछ। यही गठबन्धनले आफ्ना लुकेका चाहनाहरू (vested interest) अनुसार सामुदायिक वनका प्रत्येक निर्णयलाई आफ्नो पक्षमा पार्नेछ। अर्को अर्थमा भन्दा, यो व्यवस्थाले टाठाबाठा र वन कर्मचारीले गरेका भ्रष्टाचार तथा अनियमितता आदिलाई वैधता प्रदान गर्न मद्दत पुऱ्याउनेछ। यो परिणति वन क्षेत्रले भोग्नु नपर्ला भन्ने आधार एकदमै कम छ किनकि विभिन्न अध्ययन तथा अनुसन्धानले देखाएको

कुरा हो-सरकारी वन कर्मचारीले विभिन्न बहानामा समूहहरूबाट पैसा असुलिरहेका छन् र ठेकेदार, वन कर्मचारी र समूहको मिलेमतोमा सबैजसो अनियमितता र गैरकानुनी फँडानी हुने गरेको (Paudel et al. 2006) प्राकृतिक स्रोत तथा साधन समिति र राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्रले छुट्टाछुट्टै सार्वजनिक गरेका हालैका प्रतिवेदनहरूले पनि प्रस्ट गरेका छन् (NRC 2010; NVC 2010)।

दोस्रो, “संयुक्त जिम्मेवारी” को व्यवस्था लागू गरिएमा सामुदायिक वन समूहहरू निष्क्रिय वन व्यवस्थापनतिर प्रेरित हुनेछन्। यस अवधारणाले वन कर्मचारीलाई सामुदायिक वनका बैठक, आमसभा, वन व्यवस्थापनका कार्य, वन पैदावार बिक्री वितरणजस्ता हरेक क्रियाकलापहरूमा संलग्न गराउने उद्देश्य राखेको छ। जुन सरासर अव्यवहारिक मात्रै होइन, असम्भव पनि छ। हाल वन विभाग अन्तर्गत करिब नौ हजार कर्मचारी कार्यरत छन्। त्यसमा पनि वन प्राविधिकको संख्या १७०० को हाराहारिमा मात्र छ। अझ सामाजिक कार्यकर्ता/परिचालनको त दरबन्दी नै छैन (तालिका २ हेर्नुहोस्)। यसरी सीमित कर्मचारी र स्रोत साधनको अभावमा गुञ्जिरहेको वन विभागले १६ हजारभन्दा बढी सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहका हरेक क्रियाकलापमा भाग लिन संलग्न हुन सक्ला भनेर सोच्नु हास्यास्पद कुरा मात्रै हो।^३ यस कारण यो अवधारणा व्यवहारमा ल्याइएमा सामुदायिक वनका सम्पूर्ण क्रियाकलापहरू ठप्प हुनेछन्।

सामुदायिक वनको सन्दर्भमा वन कर्मचारीलाई मौजुदा वन ऐनले दिएको अधिकार नै पर्याप्त छ भन्ने कुरा वन क्षेत्रका विज्ञहरूले बारम्बार औत्प्रेक्ष्य गरेका छन्। जुन कुरा वास्तवमा सही पनि हो। वन ऐन २०४९ ले वन कार्यालयलाई समूहको अनुगमन गर्ने कुरा त छोडौं, सामुदायिक वन फिर्ता लिनेसम्मको अधिकार दिएको छ। यति हुँदाहुँदै पनि वन मन्त्रालय किन वन कर्मचारीसँग सामुदायिक वन समूहहरूलाई नियमन गर्ने अधिकार छैन भनिरहेको छ ? यो निकै उदेकलाग्दो कुरा हो। यिनै कारणले फेकोफनले अहिलेको संशोधन प्रस्तावलाई वन कर्मचारीले आफ्नो परम्परागत हैकमलाई कायम राख्ने र सामुदायिक वनलाई अझ नियन्त्रित बनाउने अभिप्राय राखेको छ भन्ने कुरा यसैबाट छर्लङ्ग हुन्छ।

^३ अहिले नै समूहको कार्ययोजना सम्म हेरेर स्वीकृत गर्न नसकेका कारण वन कार्यालयहरूले सर्वत्र आलोचना खेपिरहेका छन्।

तालिका २: वन विभागमा कार्यरत कर्मचारीको संख्या (गार्ड र पियनभन्दा माथिल्लो तहका मात्र)

कर्मचारीको तह	वन प्राविधिक		प्रशासनिक कर्मचारी		सशस्त्र वन कर्मचारी		जम्मा	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
अधिकृत स्तर	२६०	५	७	०.६	३	०.१	२७०	३
सहायक/क्लर्क	१४००	२५	६५०	५६	१९५०	७३.९	४०००	४३
जम्मा	१६६०	३९	६५७	१५	१९५३	४६	४६७०	

स्रोत: पोखरेल (२००६)

३.२ पचास प्रतिशत कर: स्थानीय अर्थतन्त्रका लागि अभिशाप

वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयको वन ऐन संशोधनको अर्को बुँदामा उपभोक्ता समूहले आफ्नो समूहबाहिर काठ दाउरा बेचेर जम्मा गरेको रकमको ५० प्रतिशत केन्द्रीय कोषमा दाखिला गर्नुपर्ने व्यवस्था छ। यो ५० प्रतिशत राजस्व हो या कर हो, मन्त्रालयको प्रस्तावमा स्पष्ट किटान गरिएको छैन। सन् २००३ मा पनि मन्त्रालयले सामुदायिक वनबाट समूहबाहिर बिक्री भएको काठको ४० प्रतिशत रकम वन विकास कोषमा दाखिला गर्नुपर्छ भन्ने प्रस्ताव ल्याएको थियो। तर फेकोफन तथा स्थानीय समुदायको व्यापक विरोधका कारण १५ प्रतिशत लिने सहमतिमा विवाद टुंगिएको थियो। अझै यही १५ प्रतिशत रकम पनि केका लागि लिइएको हो जम्मा भएको रकम कहाँ छ, केमा खर्च गरिएको छ भन्ने जस्ता कुराहरू विवादकै घेरामा छन्।

यो ५० प्रतिशतको व्यवस्था लागू भएमा यसको नकारात्मक प्रभाव सोभ्रै स्थानीय अर्थतन्त्र, सामुदायिक विकास र गरिबी न्यूनीकरणमा पर्ने निश्चित छ। यस व्यवस्थाले सक्रिय समूहलाई पनि निराश बनाउने र वन पैदावार बजारीकरणतर्फ अग्रसर हुनबाट निरुत्साहित पार्ने सम्भावना छ। यो व्यवस्था अवैज्ञानिक र हचुवा पारामा ल्याइएको छ। किनकि यस व्यवस्थामा समूहले वन पैदावार संरक्षण, व्यवस्थापनदेखि बजारसम्म ल्याउँदा लाग्ने खर्चलाई लेखाजेखा गरिएको छैन। नवलपरासी जिल्लाका तीनवटा समूहमा गरिएको अध्ययनले देखाएअनुसार समूहले काठ बिक्रीबाट प्राप्त जम्मा आम्दानीको ५० देखि ६५ प्रतिशतसम्मको रकम उक्त

काठ बजारमा पुऱ्याउनुअघि नै खर्च गरिसकेका हुन्छन् (तालिका ३ हेर्नुहोस्) । यदि ५० प्रतिशत रकम सरकारी कोषमा जम्मा गर्नुपर्ने भयो भने समूहको कोषमा खासै रकम बच्दैन । त्यसैले यस व्यवस्थाले वन क्षेत्रलाई एकतिर बजार उन्मुख हुनबाट पछि हटाउँछ भने अर्कातिर समूहलाई दोहोरो खाता सञ्चालन लगायतका आर्थिक रूपमा अपारदर्शी क्रियाकलाप गर्न उत्प्रेरित गर्नेछ । अहिले पनि १५ प्रतिशत रकम सरकारी कोषमा बुझाउन नचाहने समूहले धेरै काठ बेचेर बढी आम्दानी गरे पनि दुईवटा खाताको व्यवस्था गरी सरकारी कोषमा कम रकम जम्मा गरेका केही उदाहरणहरू भेटिएका छन् ।

समग्रमा यस व्यवस्थाका कारणले समूहलाई बजारमुखी हुनबाट रोक्ने तथा कोषको आकार घट्दै जाने हुनाले हाल सामुदायिक वनले सामुदायिक विकास र गरिवी न्यूनीकरणमा पुऱ्याउँदै आएको योगदानमा समेत नकारात्मक असर पर्नेछ ।

तालिका ३: सालको काठ बजार पुऱ्याउनुअघि हुने खर्च

समूहको नाम (नवलपरासी)	जम्मा काठ बिक्री भएको (म्यू. फि.)	जम्मा खर्च	जम्मा आम्दानी	जम्मा प्रतिशत खर्च
सुन्दरी	५५००	९४५९४२	१७३३४२१	५५
धुसनी	३२०५	६४१०००	१००००००	६४
अमर	६२५८	१२२५५१०	२४४५७०८	५०

स्रोत: फिल्ड अध्ययन, अक्टोबर २०१०

३.३ वन पैदावार प्रयोगमा नियन्त्रण: गैरकानुनी क्रियाकलाप गर्ने लाइसेन्स

वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयको संशोधन प्रस्तावका केही बुँदा समूहको वन पैदावार माथिको पहुँच र उपयोग गर्न पाउने अधिकारबाट वञ्चित गर्न लक्षित छन् । ती बुँदाहरूमा सामुदायिक वन हस्तान्तरण भएको दुई वर्ष यता मात्र वन पैदावार सदुपयोग गर्न पाउने, वन कार्ययोजना नवीकरण भएको एक वर्षपछि मात्र त्यसको कार्यान्वयन गर्न पाउने आदि पर्दछन् । प्राविधिक तथा व्यवहारिक, कुनै दृष्टिकोणबाट पनि यस्ता व्यवस्थाहरूको सान्दर्भिकता देखिँदैन । वन गोडमेल, कटानी-छटानीदेखि लिएर वन व्यवस्थापनका विभिन्न क्रियाकलाप वर्षभरि नै गर्नुपर्ने हुन्छ । यसलाई रोक्न खोज्नु सरासर वन विज्ञानलाई लत्याउनु हो । यसै गरी यस्ता व्यवस्थाले स्थानीय समुदायको नियमित वन पैदावार प्रयोग गर्न पाउने अधिकारलाई कुण्ठित

गर्दछ । यसले खास गरी विपन्न वर्गलाई बढी नकारात्मक असर पार्ने निश्चित छ । यस्तो व्यवस्था भएमा आफ्नो जीविका चलाउनका लागि उनीहरू आधारभूत वन पैदावारहरू जस्तै घाँस, दाउरा प्रयोग गर्नका लागि नियम उल्लङ्घन (Extra-legal means) गर्न बाध्य हुनेछन् । समग्रमा यस्तो व्यवस्थाले निष्क्रिय वन व्यवस्थापनतर्फ उन्मुख गराउनुका साथै स्थानीय समुदायलाई “हाम्रो वन, हाम्रा लागि हो” भन्ने भावनाबाट विचलित बनाउनेछ । जब वनप्रति जनताको अपनत्वको भावना घट्दै जान्छ, वन प्रतिको माया पनि स्वभाविक रूपमा विलाउन थाल्छ । यसले अन्ततः सन् १९६० र १९७० को दशकमा भएको वन फँडानीको दृश्य पुनरावृत्त गराउनेछ ।

प्राकृतिक स्रोतमाथिको अधिकार र स्वामित्व प्रस्ट रूपमा परिभाषित र सोही अनुरूप कार्यान्वयन अति जरुरी हुन्छ । दुर्भाग्यवश नेपालको चुरिया क्षेत्रमा प्राकृतिक स्रोतमाथिको अधिकार र स्वामित्वको सवालमा लामो समयदेखि विवाद रहँदै आएको छ । यो (चुरेमा वन विनाश) धेरै मध्येको एउटा महत्वपूर्ण कारण हो । स्रोत माथिको अधिकार र स्वामित्वको सवाललाई सम्बोधन गर्न छाडेर वन मन्त्रालयले संशोधन प्रस्तावमा चुरिया संरक्षणका लागि “सीमित उपयोग क्षेत्र” (Limited use zone) को अवधारणा अगाडि सारेको छ । “सीमित उपयोग क्षेत्र” भन्नाले चुरे क्षेत्रको वनबाट ढलापडा, मृत, रोगी र मर्न लागेका रुख आदि मात्र काट्न पाइने कुरा प्रस्तावमा उल्लेख गरिएको छ । यसको मतलब चुरे क्षेत्रको हरिया रुख नदिने र समग्रमा वन व्यवस्थापन नगरौं भन्ने हो ।

वन मन्त्रालयको बुझाइ नै सामुदायिक वनमा समूहले जथाभावी वन फाँडेर चुरेको वन विनाश भएको हो भन्ने रहेको छ । यसै गरी वन काट्न नदिएपछि संरक्षण भइहाल्छ भन्ने मन्त्रालयको अर्को बुझाइ छ । यी गलत बुझाइका कारण र कुनै अध्ययन-अनुसन्धानविना ल्याइएको “सीमित उपयोग क्षेत्र” अवधारणाले चुरे क्षेत्रको संरक्षणभन्दा विनाशतर्फ ज्यादा धकेल्ने निश्चित छ । किनभने यसले स्थानीय जनताको स्वामित्वलाई कमजोर बनाउँछ । यसका कारण चुरेले वन पैदावारको गैर कानुनी संकलन, वन फँडानी, चोरी तस्करी जस्ता दुष्परिणामहरू खेप्नुपर्नेछ । चुरे कसैको नियन्त्रणमा हुने छैन र विगतमा वनमाथिको स्वामित्व र अधिकार प्रस्ट नहुँदा जे-जस्तो परिणाम भोग्नुपरेको थियो त्यो चुरेमा दोहोरिने प्रबल सम्भावना छ ।

समग्रमा संयुक्त जिम्मेवारी, वन पैदावार माथिको ५० प्रतिशत कर, वन पैदावार प्रयोगमा नियन्त्रणले खास गरी वन व्यवस्थापन, शासकीय पद्धति र गरिवी न्यूनीकरणका क्षेत्रमा नेपालले ठूलो मूल्य चुकाउनुपर्ने प्रायः निश्चित छ ।

वन मन्त्रालयको संशोधन प्रस्तावलाई गहिरिएर केलाउँदा यसले केही आधारभूत मान्यतामा टेकेको पाइन्छ। पहिलो, वन मन्त्रालय समूहमा भएका अनियमितता, भ्रष्टाचार, गैरकानुनी वन फँडानीका पछाडि समूहको कानुनी स्वायत्ततालाई जिम्मेवार ठान्दछ। दोस्रो, स्थानीय समुदायको नेतृत्वमा वनको व्यवस्थापन राम्रो हुन सक्दैन, त्यसैले वन कर्मचारीले नै त्यसको नियन्त्रण गरिरहनुपर्दछ भन्ने वन मन्त्रालयको तेश्रो मान्यता रहेको छ। दीगो वन व्यवस्थापनको लक्ष्य हासिल गर्ने महत्वपूर्ण पद्धति 'संरक्षित वन व्यवस्थापन' को अवधारणा नै हो त्यसैले वनलाई सकेसम्म बजारबाट टाढा राख्नुपर्छ। चौथो, तराई र चुरेमा देखिएका वन क्षेत्रका समस्याले देशभरिका समूहका समस्याको प्रतिनिधित्व गर्दछ, भन्ने वन मन्त्रालयको ठहर छ। अब यहाँ महत्वपूर्ण सवाल उठ्छ – के यी माथिका मान्यतालाई आधार मानेर ल्याइएको कानुनी उपचारले सामुदायिक वनका विद्यमान सवालहरूलाई सम्बोधन गर्न सक्ला त ? यदि सक्दैन भने अन्य विकल्पहरू के हुन सक्दछन् त ?

8. सम्भावित विकल्पहरू

के सामुदायिक वन कार्यक्रमलाई अझ प्रभावकारी बनाउन सकिनेला ? अवश्य सकिन्छ। किनकि सामुदायिक वनको क्षेत्रमा निकै राम्रा अभ्यासहरू भएका छन्। यिनै अभ्यास तथा सिकाइहरूलाई अवलम्बन गर्न सके दीगो वन व्यवस्थापन, सुशासन तथा गरिवी न्यूनीकरणमा धेरै सुधार ल्याउन सकिन्छ। यसका लागि न सामुदायिक अधिकार कटौती गर्नु पर्छ न त लोकतान्त्रिक मुल्य र मान्यतालाई नै लत्याउनु पर्दछ। बरु राज्य र समुदायको सम्बन्धलाई अझ लोकतान्त्रीकरण गर्दै अझ बढी अधिकार तल्लो तहमा प्रत्यायोजन गर्नुपर्ने देखिन्छ। यस बाहेक सामुदायिक वनका विविध पक्षहरूको प्रभावकारी अनुगमन गर्नु उत्तिकै जरुरी छ।

यस परिच्छेदमा सामुदायिक वनका जल्दाबल्दा सवालहरूलाई कसरी सम्बोधन गर्न सकिनेला भन्ने विषयमा चर्चा गरिएको छ। यहाँ उल्लेखित वैकल्पिक उपायहरू विगतका सिकाई तथा राम्रा अभ्यासहरूमा आधारित छन्।

8.1 समूहको शासन पद्धतिमा सुधार

दीगो वन व्यवस्थापनका लागि लोकतान्त्रिक पद्धति त्यसमा पनि सहभागितामूलक तथा अन्तरक्रियात्मक निर्णय प्रक्रिया महत्वपूर्ण हुन्छ भन्ने कुरा विगतका हाम्रै अनुभवहरूले देखाइसकेका छन्। अझ वन व्यवस्थापनका लागि त समुदाय मैत्री (Community-friendly) - स्थानीय समुदायले सजिलै बुझ्न सक्ने वन व्यवस्थापन विधि तथा प्रभावकारी अनुगमन पद्धति अति जरुरी मानिन्छ।

बाह्य सरोकारवाला - सरकारी निकाय, गैर सरकारी संस्था तथा तिनका संजाल बीचको खुला छलफल, बहस तथा रचनात्मक सहयोगले समूहहरूलाई समावेशी, लोकतान्त्रिक, विपन्नमुखी तथा न्यायोचित शासन पद्धतितिर उन्मुख गराउन महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ। तर, केही टाठाबाठा, तस्कर तथा भ्रष्ट कर्मचारीहरूको अपवित्र साँठगाँठले सामुदायिक वन समूहहरूको शासकीय पद्धतिमा आघात पुऱ्याइरहेको छ। साधारण नागरिक वा समूहका सदस्यमा उनीहरूको हक-अधिकार तथा दायित्वको आधारभूत जानकारीको अभावले गर्दा पनि यसलाई बल पुगिरहेको देखिन्छ। तसर्थ यसलाई तोड्ने एउटा बलियो उपाय प्रत्येक टोल तथा घरधुरी तहदेखि नै गहन अन्तर्क्रिया तथा जानकारी आदानप्रदान गर्नु हो। यसको सुरुआत सामुदायिक वन समूह गठनदेखि नै हुनुपर्छ। जहाँ समूहहरू गठन भइसकेका छन् त्यहाँ निर्णय प्रक्रिया, प्रतिनिधि चयन, लाभांश बाँडफाँड तथा सामुदायिक विकासका लागि छलफल बहस गर्ने थलोका रूपमा टोल तहको समितिलाई स्थापित गर्न सके टाठाबाठाको अनुचित गठबन्धनलाई राम्रै धक्का पुग्ने देखिन्छ। यो मान्यतालाई अध्ययन-अनुसन्धानका निष्कर्षले पनि पुष्टि गरिसकेको छ।

8.2 राज्य-समुदाय सम्बन्धको लोकतान्त्रीकरण

वन विभाग र स्थानीय समुदाय बीचको सम्बन्ध विगत धेरै वर्षदेखि चिसिदै आएको पाइन्छ। एकले अर्कालाई दोषारोपण र निषेधको व्यवहार गर्ने गरिएको यथार्थ हो। समुदायका समस्याहरूको सुनुवाइ नगर्ने तर कर्मचारीलाई साथ दिई खाली समूहको अधिकारको खिलापमा जाने आरोप पनि वन विभागले खेप्दै आएको छ। यी आरोपहरू धेरै हदसम्म सत्य पनि देखिन्छन्। उता वन विभाग पनि समूहमा टाठाबाठाको ज्यादा हालीमुहालीले अनियमितता बढ्यो भनी आरोप लगाउँदै आएको छ। यसमा पनि केही सत्यता नभएको भने होइन तर टाठाबाठा र भ्रष्ट वन कर्मचारीसँगको अपवित्र गठबन्धनले मात्र समूहमा अनियमितता हुने गरेका कुरा विभिन्न अध्ययनहरूले पुष्टि गरेका छन्। समूहहरू जसले वन कर्मचारीलाई घुस दिएनन् त्यस्ता समूहहरू धेरै हदसम्म पीडित भएको यथार्थ पनि छ।

यस्तो अवस्थामा कसरी वन विभाग र समुदायको सम्बन्धलाई सुमधुर बनाउँदै सामुदायिक वनलाई नयाँ आयाम दिने विषय गहन छ। यसका लागि वनलाई स्थानीय शासनको हाताभित्र ल्याउनु जरुरी छ। वन कर्मचारीहरू जनताका प्रतिनिधिसँग नजिक होऊन् र उनीहरूप्रति उत्तरदायी बनुन्। यसै गरी वन कर्मचारी

र समुदाय बीचको सम्बन्धलाई प्रगाढ बनाउने अर्को माध्यम भनेको ज्ञान र सीपको आदानप्रदान हो। यसलाई दिगो वन स्रोत विश्लेषणका लागि उपभोग गर्न सकिने प्रचुर सम्भावना छ। दुर्भाग्य, अहिलेको वनस्रोत विश्लेषण मार्गदर्शन त बहुसंख्यक स्थानीय समुदायसम्म पुग्न सकेको छैन भने त्यसको बुझाइ र प्रयोगको कुरा त टाढैको विषय हो। त्यसैले मार्गदर्शनको सरलीकरण र यसमा स्थानीय समुदायको सहज पहुँच हुनुपर्छ। यसलाई सुनिश्चित गर्न एउटा राम्रो अवसर हो। यसको विकल्प पनि छैन।

४.३ अनुगमन संयन्त्रको निर्माण तथा प्रक्रियाको सबलीकरण

कानुनी भन्कट, अनावश्यक नियमन तथा व्याप्त भ्रष्टाचारले वन पैदावारको बजार अस्तव्यस्त भएको छ। समूहका टाठावाठा, केही वन कर्मचारी तथा ठेकेदारको अपवित्र सम्बन्ध/साँठगाँठ दिनप्रतिदिन मौलाउँदै गएको छ। यसका कारण कारोबार खर्च (Transaction costs) बढ्दो छ, तर काठको बजार भाउ आकासिदै गर्दा पनि वन समूहहरूले पाउने दर वर्षौंदेखि खासै बढेको छैन। बरु विचौलियाले भने मोटाउने अवसर पाएका छन्। यस अवस्थामा अब वन पैदावार बजार सुधारको विकल्प छैन। बजार सुधारका लागि सहभागितामूलक तथा लोकतान्त्रिक निर्णय प्रक्रिया तथा प्रभावकारी बजार अनुगमन आवश्यक छ। बहुसरोकारवालाहरूको स्थानीयदेखि जिल्ला तहसम्मको संयन्त्रको निर्माण गरिए वन पैदावार संकलन तथा बजारीकरणलाई पारदर्शी बनाउन सहज हुन्छ तर यस्ता संयन्त्रले मात्र पुग्दैन। यसको संरचना तथा दायित्व के हुने भन्ने विषय पनि गहन हुन्छ। अहिले पनि जिल्ला वन समन्वय समिति नभएको होइन, तर यसको संरचना असमावेशी भएको र कामकारवाहीमा कर्मचारी हावी भएकाले खास गरी नागरिक समाजबाट आलोचित छ।

यस्ता संयन्त्रहरू समावेशी मात्र भएर हुँदैन। यिनको दायित्व केकस्तो हुने भन्ने विषय पनि स्पष्ट हुनुपर्छ। यो गहन विषय हो। खास गरी यस्ता संयन्त्रलाई सामुदायिक वनको अनुगमन (वन पैदावर संकलन तथा विक्री वितरण, निर्णय प्रक्रिया, विपन्नमुखी क्रियाकलाप, न्यायोचित वितरण), वनपैदावारको मूल्य निर्धारण, सामुदायिक वन र बजारको सम्बन्ध विस्तार, ठेकेदारी प्रक्रियालाई पारदर्शी बनाउने, संकटमा परेका वन्यजन्तु तथा पारिस्थितिकीय प्रणालीको संरक्षण आदि जिम्मेवारी दिन सकिन्छ।

४.४ विपन्नमुखी सामुदायिक वन प्रवर्द्धन

गरिवी न्यूनीकरणमा सामुदायिक वनको योगदानको अपेक्षा सर्वत्र गरिएको छ। यस दिशामा सामुदायिक वनको नीति तथा अभ्यासमा आशालाग्दो प्रगति पनि भएको छ। हालको सामुदायिक वन मार्गदर्शनले गरिवी न्यूनीकरणका लागि समूहको कोषको ३५ प्रतिशत अनिवार्य छुट्याउनुपर्ने प्रावधान समावेश गरेको छ। यद्यपि सामुदायिक वनले गरिवी न्यूनीकरणमा पुऱ्याउने योगदानको दायरामा भने स्पष्टता देखिँदैन। गरिवलाई खालि आर्थिक सहयोग गर्दा हुन्छ भन्ने संकीर्ण बुझाइ सामुदायिक वनमा पनि व्याप्त छ। जस्तो कि वनबाट प्राप्त हुने वस्तु तथा सेवाहरू वन पैदावार, रोजगारीका अवसर, जडीबुटी, यी सबैले कुनै न कुनै हिसाबले विपन्नको जीविकोपार्जनमा योगदान पुऱ्याइरहेकै हुन्छन्। त्यसैले गरिवीको बुझाइ तथा यसको दायरा कतिसम्म हो भन्ने कुरामा स्पष्टता जरूरी देखिन्छ।

त्यति मात्र होइन, गरिवी न्यूनीकरण र सामुदायिक वनसँग सम्बन्धित केही नीतिगत तथा कानुनी अस्पष्टता र विरोधाभास पनि छ। हालको कानुनी व्यवस्थाले वनको खाली जग्गा कृषि-वन तथा अन्य उद्देश्यका लागि प्रयोग गर्न निषेध गरेको छ। यदि सामुदायिक वनलाई गरिवमुखी बनाउने हो भने विशेष गरी विपन्नमुखी क्रियाकलापमा विविधता ल्याउन-पर्यटन तथा कृषिवन जस्ता क्रियाकलाप सामुदायिक वनमा सञ्चालन गर्न कानुनी बाधा अड्चन फुकाइनुपर्दछ। विपन्नमुखी सामुदायिक वनको अवधारणालाई साकार पार्न कानुनी व्यवस्थाले मात्र पुग्दैन। विपन्न तथा पछाडि पारिएका समूहको क्षमता अभिवृद्धि तथा सशक्तीकरण पनि त्यतिकै आवश्यक छ। विशेषगरी विपन्नमुखी क्रियाकलापमा विविधता ल्याउन-पर्यटन तथा कृषिवन जस्ता क्रियाकलाप सामुदायिक वनमा सञ्चालन गर्ने कानुनी बाधा अड्चन फुकाउनुपर्छ। समूहभित्रको शासकीय पद्धतिमा सुधार र गरिवी न्यूनीकरणमा वन क्षेत्रको योगदानको दायरामा कानुनी स्पष्टता ल्याउन सके अझै आशा गर्ने ठाउँ देखिन्छ।

धन्यवाद ज्ञापन

Growing Forest Partnership (GFP) तथा Rights and Resources Initiative (RRI) लाई आर्थिक सहयोगका लागि धन्यवाद। यसै गरी फिल्ड तहको जानकारी उपलब्ध गराउनुहुने कमल भण्डारी पनि धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ। यस सामग्रीलाई सवालकेन्द्रित एवं पाठकमैत्री बनाउन महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउनु भएकोमा हरि हुंगाना र हरिशरण लुईटेलप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्छौं।

सन्दर्भ सामाग्री

- BBC News, 2010, *Madhya teraika jilla haruma ban fadani tibra* (Massive deforestation in Terai), 19 May, 2010.
- Bhattarai, S, Jha, PK and Chapagain, N 2009, 'Pro-poor institutions: Creating exclusive rights to the poor groups in community forest management', *Journal of Forest and Livelihood*, vol. 8, no. 1, pp. 1-15.
- Bhusal, YR and Acharya, KP, 2009, *Forestry governance and climate change in the context of community forestry in Nepal*, a presentation delivered at Second Dialogue on Forests, Governance and Climate Change, Oct 22-23 2009, Washington DC. (Accessed 01 December, 2010, http://www.rightsandresources.org/publication_details.php?publicationID=1295).
- Branney, P and Yadav, KP 1998, Changes in community forest condition and management 1994-1998: Analysis of information from forest resources assessment study and socio-economic study in the Koshi Hills. Nepal-UK Community Forestry Project Report G/NUKCFP/32, Kathmandu.
- Chapagain, N and Banjade, MR 2009, 'Community forestry and local development: Experiences from the Koshi Hills of Nepal', *Journal of Forest and Livelihood*, vol. 8, no. 2, pp. 78-92.
- Collet, G, Chhetri, R, Jackson, WJ and Shepherd, FR 1996, Nepal-Australia Community Forestry Project Socio-Economic Impact Study, *Technical Note*, 1/96, ANUTECH PTY Ltd. Canberra.
- Dev, OP, Springate-Baginski, O and Karna, AK 2004, 'Understanding livelihood impact of participatory forest management implementation strategy in Nepal, in Kanel, KR, Mathema, P,
- Dhungana, SP and Bhattarai, RC 2008, 'Exploring economic and market dimensions of forestry sector in Nepal', *Journal of Forest and Livelihood*, vol. 7, no. 1, pp. 58-69.
- DoF 2005, *Forest cover change analysis of the Terai Districts (1999/91-2000/01)*, Department of Forest, Babarmahal, Kathmandu.
- DoF 2010, *Hamro Ban*, Department of Forests (DoF), Babarmahal, Kathmandu.
- FECOFUN 2010, Position paper in response to the MoFSC proposal to amend the Forest Act 1993, Federation of Community Forest Users' Nepal (FECOFUN), Puranobaneshor, Kathmandu.
- Gautam, AP, Webb, EL, Shivakoti, GP and Zoebisch 2003, 'Landuse dynamics and landscape change pattern in a mountain watershed in Nepal', *Agriculture Ecosystems and Environment*, vol. 99, pp. 83-96.
- Iversen, V, Chhetri, B, Francis, P, Gurung, M, Kafle, G, Pain, A and Seeley, J 2006, 'High value forests, hidden economies and elite capture: Evidence from forest user groups in Nepal's Terai', *Ecological Economics*, vol. 58, no. 1, pp. 93-107.
- Jackson, WJ, Tamrakar, R, Hunt, S and Shepherd, KR 1998, 'Land use changes in two middle hills districts of Nepal', *Mountain Research and Development*, vol. 18, no. 3, pp. 193-212.
- Kanel, B 2005, 'Nepal's Terai forest: From past to present' (in Nepali), *Hamro Ban Sampada*, vol. 3, no. 2, pp. 34-39.
- Kanel, KR 2008, 'So far so good: Next steps in community forestry' in Ghate, R, Jodha, N and Mukhopadhyay, P, *Promise, trust and evolution: Managing the commons of South Asia*, Oxford University Press, UK.
- Kanel, KR and Niraula, DR 2004, 'Can rural livelihood be improved in Nepal through community forestry', *Banko Janakari*, vol. 14, no. 1, pp. 19-26.
- Karna, BK, Gyawali, S and Kmarmacharya, MB 2004, Forest condition change,: Evidence from five revisited community forests, in Kanel, KR, Mathema, P, Kanel, BR, Niraula, DR,
- Kunwar, SC, Ansari, AS and Luintel, H 2009, 'Non-timber forest products enterprise development: Regulatory challenges in the Koshi hills of Nepal', *Journal of Forest and Livelihood*, vol. 8, no. 2, pp. 39-50.
- Luintel, H and Chhetri, RB 2008, 'Understanding tenure security in community forestry', *Journal of Forest and Livelihood*, vol. 7, no. 1, pp. 1-5.
- Malla, Y 2001, 'Impact of community forestry policy on rural livelihoods and food security in Nepal', *Unasyhva*, vol. 51, no. 202, pp. 37-45.

- Malla, YB, Neupane, HR and Branney, P 2003, 'Why aren't poor people benefiting more from community forestry', *Journal of Forest and Livelihood*, vol. 3, no. 1, pp. 78-91.
- McDougall, C, Ojha, H, Banjade, MR, Pandit, BH, Bhattarai, T and Maharjan, M 2008, *Forests of learning: Experiences from research on adaptive collaborative approach to community forestry in Nepal*, Bogor, Indonesia, CIFOR.
- Nepalnews 2010, *Massive deforestation taking place under the tutelage of Forest Ministry officials*, 26 July 2010, Nepalnews, Kathmandu.
- NRC 2010, *A study report on problems of forest protection*, Natural Resource Committee (NRC) of the Legislative Parliament, Kathmandu.
- NSCFP 2007, External Review Report of Nepal Swiss Community Forestry Project (NSCFP), Jawalakhel, Kathmandu.
- NVC 2010, *A report on deforestation and corruption in forestry sector*, National Vigilance Centre (NVC), Government of Nepal, Kathmandu.
- Ojha, HR, Paudel, NS, Banjade, MR, Mcdougall, C and Cameron, J 2010, The deliberative scientist: integrating science and politics in forest resource governance in Nepal In: GERMAN, L., RAMISCH, J. J. and VERMA, R. (eds.) *Beyond the biophysical: knowledge, culture, and politics in agriculture and natural resource management*. London: Springer.
- Paudel, D, Keeling, S and Khanal D 2006, 'Forest products verification in Nepal and the work of the Commission on Investigation of the Abuse of Authority', Country case study 10, VERIFOR (Accessed 10 November, 2010 <http://www.verifor.org/RESOURCES/case-studies/nepal.pdf>).
- Paudel, D, Khatri, DB and Paudel, G, (forthcoming), 'Corporatization of community forestry: commercialization, livelihoods, and the increased financial transaction in Community Forestry User Groups in Nepal', *Journal of Forest and Livelihood*.
- Paudel, NS, Banjade, M and Dahal, GR 2008, 'Handover of community forestry: A political decision or a technical process?', *Journal of Forest and Livelihood*, vol. 7, no. 1, pp. 27-35.
- Pokharel, BK 2006, 'Nepal's forestry sector: problems, issues and learning' (in Nepali), A paper presented at National Workshop on Rights over Natural Resources/Forest, Jestha 13, 2063, Kathmandu.
- Pokharel, BK and Nurse, M 2004, 'Forests and people's livelihoods: Benefiting the poor from community forestry', *Journal of Forest and Livelihood*, vol. 4, no. 1, pp. 19-29.
- Pokharel, BK, Branney, P, Nurse, M and Malla, YB 2007, 'Community forestry: Conserving forests, sustaining livelihoods and strengthening democracy', *Journal of Forest and Livelihood*, vol. 6, no. 2, pp. 8-19.
- Pokharel, BK, Paudel, D and Gurung, BD 2006, Forests, community-based governance and livelihoods: Insights from the Nepal Swiss Community Forestry Project in capitalization and sharing of experiences on the interaction between forest policies and land use patterns in Asia, *Linking People with resources*, vol. 2, Technical paper, pp. 53-60, SDC and ICIMOD.
- Rana, B 2004, Understading conflicts between government and resource users: A multi-criteria analysis of community forestry performance in Saptari district, Nepal. MSc Dissertation, International Institute for Geo-information Science and Earth Observation, Enschede, Netherlands.
- Republica 2010, *Forest user groups misusing rights: Govt*, 15 August 2010, The Republica, Kathmandu.
- Sunam, RK and McCarthy, JF 2010, 'Advancing equity in community forestry: Recognition of the poor matters', *International Forestry Review*, vol. 12, no. 4, pp. 370-382.
- THT 2010, *Worst deforestation in three decades!*, 27 September, The Himalayan Times (THT).
- Timsina, N and Paudel, NS 2003, 'State versus community: A confusing policy discourse in Nepal's forest management', *Journal of Forest and Livelihood*, vol. 2, no. 2, pp. 8-16.
- TKP 2010, *Forest users slam Act review bid*, 4 December 2010, The Kathmandu Post (TKP), Kantipur Publications Pvt, Ltd.

अनुसूचिहरू

अनुसूचि १: वन ऐन २०४५ को संशोधन विधेयकको मस्यौदाको तीन महले

मस्यौदा प्रावधान	संशोधन प्रस्ताव	संशोधन हुनुपर्ने कारण
१. सीक्षित नाम र प्रकारम्: (१) यस ऐनको नाम "वन ऐन, २०४५" रहेको छ। (२) यो ऐन तुल्य प्रारम्भ हुनेछ।	१. सीक्षित नाम र प्रकारम्: (१) यस ऐनको नाम "वन (सोरो संशोधन) ऐन, २०५७" रहेको छ। (२) यो ऐन तुल्य प्रारम्भ हुनेछ।	संशोधन हुनुपर्ने कारण
२. दफा २ (क) "वन" भन्नाले पूर्ण वा आंशिक रूपमा रूखहरूले ढाकिएको क्षेत्र सम्भन्नु पर्छ।	२. वन ऐन, २०४५ (१) यससहित "मूल ऐन" मानिएको (२) को दफा २ को खण्ड (क) मा रहेको "रूखहरूले" भन्ने शब्दमा रहेको "ने" हटाई " वा वृक्षानले" भन्ने शब्द थप गरिएको छ।	वन भित्र वृक्षानलाई पनि समेट्नु पर्ने देखिएकोले।
३. ऐनमा व्यवस्था नभएको	३. मूल ऐनको दफा २ मा संशोधन : मूल ऐनको दफा २ को खण्ड (क) पछि देहायको खण्ड (ख) थप गरिएको छ : (क) वन क्षेत्र : भन्नाले निजी स्वामित्वको हक भोगको जग्गा र प्रचलित कानूनले अन्यथा व्यवस्था गरेको बाहेकको सबै जग्गालाई सम्भन्नु पर्दछ। यस शब्दले वन सिमाना लगाइएको वा नलगाइएको सम्पूर्ण वा आंशिक रूपमा रूख, वन वृक्षान र वनस्पतिले ढाकेको धाँसे मैदान, खर्क, हिउले ढाकेको वा नढाकेको नाङ्गो पहाड र यस भित्र रहेका बाटो, पोखरी, ताल, तरैया, सिमसार, नदी, सोलानाला, बगर, पर्सी वा ऐसानी जग्गा समेतलाई जनाउँछ।	वन क्षेत्रको अतिक्रमण नियन्त्रण र व्यवस्थापन गर्न कानूनी व्यवस्था गर्न पर्ने भएकोले शब्दको परिभाषा गरिएको।
४. दफा (२) खण्ड (ग)(२) रूख, पात, फल, फूल, मौवा, चिराइतो, कुटकी र सबै प्रकारका जंगली जडीबुटी, वनस्पती तथा तीनका विभिन्न भाग वा अंग	४. मूल ऐनको दफा २ को खण्ड (ग) को देहाय (२) को सट्टा देहायको (ग) (२) राखिएको छ : (ग) (२) फूल, जरा तथा गान्ना, चोका, भुवा, बीज, गम लोहवान, अन्य जङ्गली जडीबुटी तथा रैकाण्ड वन पैदावार, वनस्पति र प्राणीको अंग, सुक्ष्म अंग समेत, वा	जडीबुटी प्रकार र रैकाण्ड वनपैदावार समावेश गराई प्राथमिक तर्कमा प्रदर्श्याइएको
५. ऐनमा व्यवस्था नभएको	५. मूल ऐनको दफा २ को खण्ड (ग) को देहाय (४) पछि देहायको (४) थप गरिएको छ : (४) "वातावरणीय सेवा" भन्नाले वनको पारिस्थितीकीय प्रणालीबाट प्राप्त	वनबाट प्राप्त हुने वातावरणीय सेवालार्ई पनि वन पैदावारको परिभाषामा समेट्नु पर्ने भएकोले।

1

६. ऐनमा व्यवस्था नभएको	हुने सामग्रीलाई सम्भन्नु पर्दछ। ६. मूल ऐनको दफा २ को खण्ड (ब) पछि देहाय बमोजिमको खण्ड (ब) र (ब२) थपिएका छन् : (ब) "साम्बन्धी वन" भन्नाले गाउ वस्ती सँग जोडीएको राष्ट्रिय वनक्षेत्रको कुनै भाग, जिल्ला वन कार्यालय, स्थानीय निकायहरू र वन उपभोक्ताहरूको साम्बन्धीरूमा व्यवस्थापन गरिने वनक्षेत्रलाई सम्भन्नु पर्दछ। (ब२) "व्यक्त फरेट" भन्नाले अर्वाङ्कित रूपमा रहेको कतिनमा २०० हेक्टर भन्दा बढी क्षेत्रफल भएको वनको उत्पादकत्व बृद्धि गर्ने उद्देश्यले नेपाल सरकार स्वयम् वा तीव्रक्षेत्रसंगको साम्बन्धीरूमा व्यवस्थित वनलाई सम्भन्नु पर्दछ।	सरकार द्वारा व्यवस्थापन गरिएका वन व्यवस्थापनका नयाँ अभ्यासहरू साम्बन्धीरी वन र व्यक्त फरेट ऐनमा समेट्नु पर्ने भएकोले परिभाषित गरिएको।
७. ऐनमा व्यवस्था नभएको	७. मूल ऐनको दफा २ को खण्ड (ड) पछि देहाय बमोजिमको खण्ड (ड) थपिएको छ : (ड) "निर्देशक" भन्नाले क्षेत्रीय वन निर्देशनालयको प्रमुख सम्भन्नु पर्दछ।	ऐनमा क्षेत्रीय वन निर्देशनालयका निर्देशकको भूमिका उल्लेख भएकोले परिभाषित गर्नु परेको
८. ऐनमा व्यवस्था नभएको	८. मूल ऐनको दफा २ को खण्ड (ब) पछि देहाय बमोजिमको खण्ड (ब) र (ब२) थपिएका छन् : (ब) "वनजन्तु" भन्नाले घर पशुवा बाहेक जुनसुकै जातिको स्तनधारी जन्तुम्यामल्ला, पक्षी (एम्बा), घर्षिने जन्तु (रेटागल्ला), माछा (पीसीजा), श्यामुता जाति (एफिमिडियन्स), किरा फट्ट्याडडा (इन्लेन्टस), सम्भन्नु पर्दछ र सो शब्दले फूल पर्ने जन्तुको फूल समेतलाई जनाउँदछ। (ब२) "आर्बेटपहार" भन्नाले वनजन्तुको मृत शरीर वा शरीरको चिन्न सकिने अवस्थामा रहेको कुनै अंग वा अंश वा शरीरको कुनै पदार्थ वा त्यस्तो पदार्थको समिश्रणबाट बनेको वा तयार भएको कुनै पनि वस्तुलाई सम्भन्नुपर्दछ।	ऐनमा यी कुराहरूको उल्लेख भएको सन्दर्भमा स्पष्ट गर्न परिभाषित गर्नु बाग्छनीय देखिएको।
९. दफा १६ (२): उपरका (१) मा लेखिएको जग्गा दर्ता	९. मूल ऐनको दफा १६ मा संशोधन र थप :- मूल ऐनको दफा १६ को	स्वतन्त्रता बढेर हुने कानूनी व्यवस्था र सो को

<p>गण्डाएको मरुतपनि सो दर्ताको नताले त्यस्तो जग्गा बाकी गर्न पाइने छैन र त्यस्तो दर्ता स्वतः बर हुनेछ ।</p>	<p>उपदफा (२) मा रहेको "स्वतः बर हुनेछ ।" भन्ने शब्द पछि देहायको बस्योश थप गरिएको छः "त्यस्तो दर्ता बर गरिएको जग्गाको सगतकट्टा गर्ने जिल्ला वन अधिकृतले सम्बन्धित मालपोत कार्यालयलाई लेखि पठाउनु पर्नेछ । त्यसरी लेखी आएको ७ दिन भित्र मालपोत कार्यालयले सगतकट्टा गरी सोको जानकारी जिल्ला वन कार्यालयलाई दिनु पर्नेछ ।"</p>	<p>प्रक्रियालाई निम्नोचारी सहित स्पष्ट गर्नु पर्ने आवश्यकता देखिएकोले ।</p>
<p>१०. दफा २० कार्य योजना : (१) सरकारद्वारा व्यवस्थित बन्ने व्यवस्थापनको लागि विभाले तोकिए बमोजिम कार्य योजना तयार गरी स्वीकृतिको लागि मन्त्रालय समक्ष पेश गर्नु पर्नेछ । दफा २० (२): उपदफा (१) बमोजिम पेश भएको कार्य योजनामा कुनै हेरफेर गर्न आवश्यक देखेमा मन्त्रालयले त्यस्तो कार्ययोजना विभागमा फिर्ता पठाउन समेत छ र आवश्यक हेरफेरसहित विभागाबाट प्राप्त हुन आएपछि सो कार्य योजना मन्त्रालयले स्वीकृत गर्नेछ ।</p>	<p>१०. मूल ऐनको दफा २० मा संशोधन : मूल ऐनको दफा २० को उपदफा (१) र (२) को सट्टा देहायको उपदफा (१) र (२) राखि उपदफा (३) पछि देहायको उपदफा (४),(५),(६) र (७) थप गरिएका छन् : (१) सरकारद्वारा व्यवस्थित बन्ने व्यवस्थापनको लागि जिल्ला वन कार्यालयले वन विभागले तोकै बमोजिम कार्ययोजना तयार गरी स्वीकृतिको लागि क्षेत्रीय वन निर्देशानलय मार्फत विभागमा पेश गर्नु पर्नेछ । (२) उपदफा (१) बमोजिम पेश भएको कार्ययोजनामा कुनै हेर फेर गर्न आवश्यक देखेमा विभाले त्यस्तो कार्ययोजना जिल्ला वन कार्यालयमा फिर्ता पठाउन सक्ने छ र आवश्यक हेरफेर सहित जिल्ला वन कार्यालयले क्षेत्रीय वन निर्देशानलय मार्फत प्राप्त हुन आए पछि सो कार्ययोजना विभागले स्वीकृत गर्नेछ । (५) सरकारद्वारा व्यवस्थित बन्ने कुनै भागलाई सिमाइन गरी ब्यक्त फरेटको रूपमा नेपाल सरकार स्वयम वा निजी क्षेत्रसंगको साभेदारीमा व्यवस्थापन गर्न सकिनेछ । निजी क्षेत्रसंगको साभेदारीमा व्यवस्थापन गरिएको बन्नेको साभार्श बाउफाउड तोकिए बमोजिम हुनेछ । (५) गाउ वस्ती सग जोडिएको सरकारद्वारा व्यवस्थित बन्नेको कुनै भागलाई साभेदारी बन्नेको रूपमा तोकिए बमोजिम व्यवस्थापन गर्न सकिनेछ । साभेदारी बन्नेको कार्ययोजना क्षेत्रीय वन निर्देशकले स्वीकृत गर्नेछ । (६) साभेदारी बन्नेबाट उत्पन्नित वन पैदावारलाई वन नियमावलीले तोकै</p>	<p>व्यवहारमा अधिकार प्रत्यापोजन बाट भै रहेको अवस्थालाई सरल र छोटो हुंदा विभागाद्वारा गराउने कानुनी व्यवस्था गरिएको । दफा २० (१) व्यवस्था अनुसार हुने गरी प्रक्रियामा संशोधन गरिएको तराई चुरे तथा निजी मध्येको वन व्यवस्थापनका सम्वन्धमा नेपाल सरकार (म.प.)को मिति २०५७/१९ को निर्णय कार्यान्वयन गर्ने र वन क्षेत्रबाट टाढा बसोवास गर्ने घरपुर्तिहरूलाई वन व्यवस्थापनमा समावेश गराई वन क्षेत्रमा निजीहरूको पहुँच बढाउन र निजी सार्वजनिक साभेदारी अन्तर्गत वनको व्यवस्थापनमा सारिक गराई उत्पादकत्व बढी गर्न बाञ्छनिय भएकोले संशोधन गर्नु परेको ।</p>

<p>११. दफा २१ सरकारद्वारा व्यवस्थित बन्नेमा अन्य कार्य गर्न प्रतिबन्ध : कार्य योजनाले निर्दिष्ट गरेका कार्य तथा वन विकास कार्य बाहेक सरकारद्वारा व्यवस्थित बन्नेमा अन्य कुनै पनि कार्य गर्न पाइने छैन ।</p>	<p>बमोजिमको मूल्य अनुसार मुल्याकन गरी ५० प्रतिशत रकम नेपाल सरकारको सबै संचित कोषमा जम्मा गरिने छ र बाँकी आम्दानी साभेदारी वन व्यवस्थापनको लागि तोकिए बमोजिम बर्च गरिने छ । (७) साभेदारी बन्नेमा कसैले कार्ययोजना विपरितको कुनै काम गरेमा वा हानी नोस्वानी पु-याउने कार्य गरेमा त्यस्तो कार्य भन्नेलाई रोषिय बन्मा कसुर गरे सरह सजाय हुनेछ ।</p>	<p>वैज्ञानिक अध्ययन अनुसन्धानबाट वन विकासमा टेवा पुग्ने भएको सन्दर्भमा त्यसलाई खुलाई कानुनी व्यवस्था गर्न उचित देखिएकोले ।</p>
<p>११. दफा २१ सरकारद्वारा व्यवस्थित बन्नेमा अन्य कार्य गर्न प्रतिबन्ध : कार्य योजनाले निर्दिष्ट गरेका कार्य तथा वन विकास कार्य बाहेक सरकारद्वारा व्यवस्थित बन्नेमा अन्य कुनै पनि कार्य गर्न पाइने छैन ।</p>	<p>११. मूल ऐनको दफा २१ मा संशोधन :- मूल ऐनको दफा २१ मा रहेको " कार्य गर्न पाउने छैन " भन्ने वाक्यांश पछि देहायको प्रतिबन्धालाक बस्योश थप गर्ने : तर यस्तो कुराले विभागाको पुर्व रिवक्ती लिई वैज्ञानिक अध्ययन वा अनुसन्धान गर्न बाधा परेको मानिने छैन ।</p>	<p>वैज्ञानिक अध्ययन अनुसन्धानबाट वन विकासमा टेवा पुग्ने भएको सन्दर्भमा त्यसलाई खुलाई कानुनी व्यवस्था गर्न उचित देखिएकोले ।</p>
<p>१२ ऐनमा व्यवस्था थपएको</p>	<p>१२.मूल ऐनको दफा २२ मा संशोधन: मूल ऐनको दफा २२ को उपदफा (२) को सट्टा देहायको उपदफा (२) राखी दफा २२क थप गरिएको छ : (२) उपदफा (१) बमोजिमको वन पैदावारको उपयोग गर्न हटाउन वा विक्री वितरण गर्न, निकासी गर्न वा ओसार पसार गर्न तोकिएको निकायद्वारा तोकिए बमोजिम इजाजत दिइनेछ । २२क. वन व्यवस्थापन कोष- (१) बन्नेको संरक्षण, व्यवस्थापन र वन विकासको कार्यालाई प्रभावकारी बनाउन केन्द्र र जिल्लामा वन व्यवस्थापन कोषको स्थापना गरिनेछ । (२) कोषमा देहाय बमोजिमका रकमहरू जम्मा गरिनेछ । (अ) नेपाल सरकारबाट प्राप्त रकम, (आ) ब्यक्त फरेटबाट नेपाल सरकारलाई प्राप्त हुने आम्दानीको दश प्रतिशत रकम, (इ) सामुदायिक वनबाट नेपाल सरकारलाई प्राप्त हुने आम्दानीको दश प्रतिशत रकम</p>	<p>वन ऐनमा वन पैदावारको विक्री वितरण गर्न तोकिएको अधिकारी भनिएकोमा वन संरक्षण र व्यवस्थापनको मुख्य जिम्मेवारी भएका वन कर्मचारी विक्री वितरणमा मात्र लागेको र वन संरक्षण र व्यवस्थापनको काममा ध्यान केन्द्रित गर्नुपर्ने भएकोले अन्य मुलुकमा जस्तै विक्री वितरण समन्वयी छुट्टै निकायको व्यवस्था गर्नुपर्ने भएको । वन संरक्षण, व्यवस्थापन संघर्षका लागि वन विकास कोष समन्वयी व्यवस्था गरी कोषलाई आवश्यक श्रोतहरूको पहिचान गरी सो को कानुनी व्यवस्था गरिएको ।</p>

	<p>(ई) सामेदारी बन्को आशानीबाट नेपाल सरकारलाई प्राप्त हुने आशानीको दश प्रतिशत रकम, (उ) सरकारद्वारा व्यवस्थित वन, सामुदायिक वन, सामेदारी वन, संरक्षित क्षेत्र वन, वन पैदावार विकास समिति र टि. मि. एन. बाट व्यापारिक प्रयोजनका लागि विक्री भएको काठका हकमा व्यवसायीबाट प्रति स्क्विट रु ५- का दरले र त्यसिनै मात्रामा नेपाल सरकारको तर्फबाट कोषमा प्राप्त हुने रकम, (ऊ) निजी बन्को हकमा व्यवसायीबाट प्रति स्क्वि. रु. २- का दरले प्राप्त हुने रकम । (ए) जिल्ला विकास समितिको कोषबाट प्राप्त हुने रकम, (ऐ) दातु संस्था,कार्वन व्यापार वा अन्य कुनै श्रोतबाट कोषमा प्राप्त हुन आउने रकम । (३) कोषको परिचालन र तत्सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ । १३. मूल ऐनको दफा २४ मा संशोधन : मूल ऐनको दफा २४ को उपदफा (१) र (२) को सट्टा देहायको उपदफा (१) र उपदफा (२) राखिएकाछः (१) नेपाल सरकारले संरक्षित वनको कार्य योजना बनाई स्वयंले व्यवस्थापन गर्न सक्नेछ । (२) उपदफा (१) बमोजिम बाहेक संरक्षित सामुदायिक वन, संरक्षित क्युलिवटी वन, संरक्षित श्रामिक वन, संरक्षित सामेदारी वनको रूपमा जिल्ला वन कार्यालयले व्यवस्थापन गर्न सक्नेछ । यस्तो व्यवस्थापनको लागि जिल्ला वन कार्यालयले कार्ययोजना तयार गरी, क्षेत्रीय वन निर्देशानलय माफत स्वीकृतिको लागि विभाग समक्ष पेश गर्नु पर्नेछ ।</p>
<p>१३. दफा २४. संरक्षित वनभित्र वन व्यवस्थापन योजना : (१) संरक्षित वनमा गतने वन सम्बन्धी कार्यहरूको व्यवस्थापनको लागि विभागले तोकिए बमोजिम कार्य योजना तयार गरी स्वीकृतिको लागि मन्त्रालय समक्ष पेश गर्नु पर्नेछ । (२) उपदफा (१) बमोजिम पेश भएको कार्य योजनामा कुनै हेरफेर गर्न आवश्यक देखेमा मन्त्रालयले त्यस्तो कार्य योजना विभागमा फिर्ता पठाउन सक्नेछ र आवश्यक हेरफेर सहित विभागबाट प्राप्त हुन आएपछि सो कार्य योजना मन्त्रालयले स्वीकृत गर्नेछ । १४ दफा २४. सामुदायिक वन सूम्नने : (१) उपभोक्ता समूहले कार्य योजना बमोजिम वनको विकास, संरक्षण, उपयोग, व्यवस्थापन गर्न तथा स्वतन्त्र रूपले वन पैदावारको मूल्य निर्धारण गरी विक्री वितरण गर्न पाउने गरी जिल्ला वन</p>	<p>संरक्षित वन सम्बन्धी व्यवस्था मौजुदा ऐनमा भएपनि यसको सफल कार्यान्वयन गर्न र प्राप्त लाभको बाडफाँडको व्यवस्था गर्न उपयुक्त भएको हुँदा संरक्षित वनलाई सहभाजितामूलक व्यवस्थापन प्रणालीमा लैजात वा सरकार स्वयंले व्यवस्थापन गर्ने भन्ने सन्दर्भमा व्यवस्था गर्न जरुरी भएकोले कार्ययोजना निर्माण र स्वीकृत सम्बन्धी प्रकृया समेत सरल गरिएको । मौजुदा कानूनी व्यवस्थामा वन पैदावार विक्रिमा मूल्य कायम गर्ने स्वतन्त्रताका कारण यसको उपयोग र विक्री वितरणमा विकृति त्याएको हुँदा संशोधन तथा कानूनी व्यवस्था थप व्यवस्था गरी प्राकृतिक स्रोतमा समुदायको</p>

5

<p>अधिकृतले राष्ट्रिय वनको कुनै भाग तोकिए बमोजिम सामुदायिक वनको रूपमा उपभोक्ता समूहलाई सुम्पन सक्नेछ । त्यसरी सामुदायिक वन सुपुंदा जिल्ला वन अधिकृतले सामुदायिक वन हस्तान्तरणको प्रमाणपत्र दिनेछ ।</p>	<p>संरक्षण, उपयोग र व्यवस्थापन गर्न पाउने गरी जिल्ला वन अधिकृतले राष्ट्रिय वनको कुनै भागलाई तोकिए बमोजिमको प्रकृया पुर्जाई सामुदायिक वनको रूपमा उपभोक्ता समूहलाई हस्तान्तरण गर्न सक्नेछ । यसरी हस्तान्तरण गरिएको सामुदायिक वनबाट हस्तान्तरण भएको पुई आर्थिक वर्षपछिमात्र व्यवसायिक रूपमा वन पैदावार उपयोग गर्न दिनेनेछ । (१क) तराई मधेश तथा भित्री मधेशमा गाउँ वस्ती सगं जोडिएका र व्यक फरेटबाट छुई रहेका वनक्षेत्र मात्र सामुदायिक वनको रूपमा हस्तान्तरण गरिनेछ । चुरे क्षेत्रमा सिमित उपयोगको आधारमा वन व्यवस्थापन गरिने छ । सिमित उपयोगको तरिका तोकिए बमोजिम हुनेछ । (१ख) उपदफा (१) बमोजिम हस्तान्तरण भएको सामुदायिक वनको केही भाग उपभोक्ता समूह भित्रका गरीबीको रेखामुनी रहेका विपन्न परिवारको समूहलाई वनको संरक्षण र विकास हुनेगरी तोकिएका कार्यक्रम सञ्चालनका लागि छुट्टयाउन सकिनेछ । (१ग) सामुदायिक वन हस्तान्तरण गर्दा प्रति घरधुरी तराई-मधेशको हकमा ०.५ हेक्टर सम्म, पहाडको हकमा २ हेक्टर सम्म र उच्च पहाडको हकमा ३ हेक्टरमा नबढाई सामुदायिक वनको क्षेत्रफल निर्धारण गरिने छ । (१घ) सामुदायिक वन हस्तान्तरण सम्बन्धमा क्षेत्रफल र प्रति घरधुरीको अनुपात सम्बन्धमा कुनै कठिनाई उत्पन्न हुन आएमा मन्त्रालयले निर्देशन दिन सक्नेछ । (१ङ) कार्ययोजना बमोजिम सामुदायिक वनबाट उत्पादन हुने वन पैदावार को मूल्य निर्धारण र विक्री वितरण गर्दा अपनाउनु पर्ने प्रक्रिया तोकिए बमोजिम हुनेछ । तर सम्बन्धता स्त्रीकरणको आधारमा गरीबीको रेखामुनीका विपन्न र अति विपन्न वर्गका उपभोक्ता, शैव प्रकोप, श्रामिक तथा सांस्कृतिक कार्यका लागि कार्ययोजनामा तोकिए बमोजिम सुविधयत</p>
--	---

6

<p>१५. दफा (२५) कार्य योजनामा संशोधन : (१) उपभोक्ता समूहले सामुदायिक वन व्यवस्थापन समन्वयी कार्ययोजनामा आवश्यकता अनुसार समयावधिक संशोधन गर्न सक्नेछ र त्यस्तो संशोधनको जानकारी जिल्ला वन अधिकृतलाई दिनु पर्नेछ । (२) उपदफा (१) बमोजिम उपभोक्ता समूहले कार्य योजनामा गरेको संशोधनले बातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल असर पर्ने देखिएमा जिल्ला वन अधिकृतले त्यस्तो संशोधनको जानकारी प्राप्त भएको तीस दिनभित्र उपभोक्ता समूहलाई सो संशोधन लागू नगर्न निर्देशन दिन सक्नेछ र त्यस्तो निर्देशनको पालना गर्नु उपभोक्ता समूहको कर्तव्य हुनेछ ।</p>	<p>१६. दफा (२७) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि उपभोक्ता समूहका पदाधिकारीहरूले समुदायको हितको नाममा विधान र कार्ययोजना विपरित कुनै काम कारवाही गरेको भनी उपभोक्ताको उजुरी परेमा त्यस्ता पदाधिकारीलाई यस ऐन बमोजिम सजाय हुनेछ ।</p>	<p>१६. मूल ऐनको दफा २७ मा संशोधन : मूल ऐनको दफा २७ (१) को सट्टा देशयको दफा २७ (१) र (२) राखिएको छ : (१) उपभोक्ता समूहले सामुदायिक वन व्यवस्थापन समन्वयी कार्ययोजना संशोधन गर्न जिल्ला वन अधिकृत समाक्ष पेश गर्नुपर्नेछ । (२) यसरी पेश हुन आएको संशोधन प्रस्ताव जिल्ला वन अधिकृतले जाँचबुझ गर्दा प्रस्तावित संशोधनबाट बन्ने हितको नाममा सुधार हुने र बातावरणमा प्रतिकूल प्रभाव नहुने देखिएमा ६० दिन भित्र संशोधनको स्वीकृती दिनुसक्नेछ । यसरी संशोधन भएको कार्ययोजना स्वीकृती भएको आर्थिक वर्ष पछिको आर्थिक वर्ष देखि कार्यान्वयन हुनेछ ।</p>	<p>१५. दफा (२५) कार्य योजनामा संशोधन : (१) उपभोक्ता समूहले सामुदायिक वन व्यवस्थापन समन्वयी कार्ययोजनामा आवश्यकता अनुसार समयावधिक संशोधन गर्न सक्नेछ र त्यस्तो संशोधनको जानकारी जिल्ला वन अधिकृतलाई दिनु पर्नेछ । (२) उपदफा (१) बमोजिम उपभोक्ता समूहले कार्य योजनामा गरेको संशोधनले बातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल असर पर्ने देखिएमा जिल्ला वन अधिकृतले त्यस्तो संशोधनको जानकारी प्राप्त भएको तीस दिनभित्र उपभोक्ता समूहलाई सो संशोधन लागू नगर्न निर्देशन दिन सक्नेछ र त्यस्तो निर्देशनको पालना गर्नु उपभोक्ता समूहको कर्तव्य हुनेछ ।</p>
<p>१७. दफा २८. सामुदायिक वन पुनः सुदमन सकिने : दफा २७ को उपदफा (१) बमोजिम फिर्ता लिएको सामुदायिक वन सोही दफाको उपदफा (२) बमोजिम तलमन्वयी निर्णय बढेर भएमा जिल्ला वन अधिकृतले साविककै उपभोक्ता समूहलाई पुनः सुदमनु पर्नेछ । त्यस्तो निर्णय बढेर भएमा जिल्ला वन अधिकृतले दफा २५ बमोजिमको प्रक्रिया पूरा गरी उपभोक्ता समूह पुनर्गठन गरी सो सामुदायिक वन सुदमनु पर्नेछ ।</p>	<p>१७. मूल ऐनको दफा २८ मा संशोधन : मूल ऐनको दफा २८ को सट्टा देशयको दफा २८ राखिएको छ : २८. दफा २७ को उपदफा (१) बमोजिम फिर्ता लिएको सामुदायिक वन सोही दफाको उपदफा (२) बमोजिम तलमन्वयी निर्णय बढेर भएमा जिल्ला वन अधिकृतले साविककै उपभोक्ता समूहलाई पुनः सुदमनु पर्नेछ । त्यस्तो निर्णय बढेर भएमा जिल्ला वन अधिकृतले दफा २५ बमोजिमको प्रक्रिया पूरा गरी सो सामुदायिक वन पुनः सुदमनु सक्नेछ ।</p>	<p>१७. मूल ऐनको दफा २८ मा संशोधन : मूल ऐनको दफा २८ को सट्टा देशयको दफा २८ राखिएको छ : २८. दफा २७ को उपदफा (१) बमोजिम फिर्ता लिएको सामुदायिक वन सोही दफाको उपदफा (२) बमोजिम तलमन्वयी निर्णय बढेर भएमा जिल्ला वन अधिकृतले साविककै उपभोक्ता समूहलाई पुनः सुदमनु पर्नेछ । त्यस्तो निर्णय बढेर भएमा जिल्ला वन अधिकृतले दफा २५ बमोजिमको प्रक्रिया पूरा गरी सो सामुदायिक वन पुनः सुदमनु सक्नेछ ।</p>	<p>१७. दफा २८. सामुदायिक वन पुनः सुदमन सकिने : दफा २७ को उपदफा (१) बमोजिम फिर्ता लिएको सामुदायिक वन सोही दफाको उपदफा (२) बमोजिम तलमन्वयी निर्णय बढेर भएमा जिल्ला वन अधिकृतले साविककै उपभोक्ता समूहलाई पुनः सुदमनु पर्नेछ । त्यस्तो निर्णय बढेर भएमा जिल्ला वन अधिकृतले दफा २५ बमोजिमको प्रक्रिया पूरा गरी सो सामुदायिक वन सुदमनु पर्नेछ ।</p>

<p>१८. दफा (३०)क). सामुदायिक वनको विकासको लागि बर्च गर्नु पर्ने : सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहले कार्य योजना बमोजिम आर्जन गरेको आयबाट कम्तीमा पच्चीस प्रतिशत रकम सामुदायिक वनको विकास, संरक्षण र व्यवस्थापन कार्यमा बर्च गर्नु पर्नेछ र बाँकी रकम अन्य विकास कार्यको लागि बर्च गर्न सक्नेछ ।</p>	<p>१८. मूल ऐनको दफा ३०क) मा संशोधन : मूल ऐनको दफा ३०क) को सट्टा देशयको दफा ३०क) राखी दफा ३० ब) थप गरिएको छ : ३०क) कोषमा रकम जम्मा गर्नु पर्ने :- समुदायले आफूले वृक्षारोपण गरी हुनेको सामुदायिक वन बाहेक सामुदायिक वनबाट कार्ययोजना बमोजिम उत्पादित काठ दाउरा उपभोक्ता समूह बाहिर बिक्री गर्दा तोकिए बमोजिम न्यूनतम मूल्यको ५० प्रतिशतको हिस्साबले नेपाल सरकारको सन्वित कोषमा जम्मा गर्नु पर्नेछ । बाँकी आम्दानी सामुदायिक वन व्यवस्थापन, गरिवी निवारण र सत्यागत विकासको लागि तोकिए बमोजिम बर्च गरिने छ । ३०ब) उपभोक्ता समूहको श्रेय भित्र बन्वजन्तुको कारणले प्रजननको क्षति भएमा उपभोक्ता समूहको स्वीकृतिबले वन विकासको लागि छुट्याइएको रकम माथि बाल्य जन्तुबाट हुने क्षतिको राहत तोकिए बमोजिम क्षतिपूर्ति दिन सक्नेछ ।</p>	<p>आर्थिक अध्यादेश २०६०, सम्मानित सर्वोच्च अदालतको मिति २०५९/१६१४ को फैसला र नेपाल सरकार मं. प. ले सुझाएको मूल नीति अनुरूप बच ऐनमा नै यस सम्बन्धी व्यवस्था गर्न बाध्यकारी देखिएको ।</p>
<p>१९. दफा (३१) कञ्चुवियती वन प्रवृद्धता गर्ने : नेपाल सरकारले देशयका उर्वरयहल्लको लागि राष्ट्रिय बतको कुनै भाग कञ्चुवियती बनको रूपमा प्रदान गर्न सक्नेछ- (क) वन पैदावारमा आधारित उद्योगहरूलाई आवश्यक पर्ने कच्चा पदार्थ उत्पादन गर्न, (ख) वृक्षारोपण गरी वन पैदावारको उत्पादनमा अभिवृद्धि गरी बिक्री वितरण गर्न वा उपयोग गर्न, (ग) बनको संरक्षण र विकास हुने गरी पर्यटन व्यवसाय सञ्चालन गर्न, (घ) बतको संरक्षण र विकास हुने गरी कृषि वन बाली कार्य सञ्चालन गर्न, (ङ) बनको संरक्षण र विकास हुने गरी कीट, पतङ्ग तथा</p>	<p>१९. मूल ऐनको दफा ३१ मा संशोधन : मूल ऐनको दफा ३१ को ब्याण्ड (ङ) पछि देशयको (घ) थप गरिएको छ : (घ) गरिवीको रेषामुनी रहेका जनताको जिवनस्तर उकास्न बनको संरक्षण र विकास हुनेगरी श्राय आर्जन हुने थप कार्यक्रम संचालन गर्न ।</p>	<p>कञ्चुवियती वन नीति २०५९ ले औल्याए अनुसारको उद्देश्य प्राप्तीका लागि कानूनी व्यवस्था गर्नु परेको ।</p>

<p>२८. दफा ५० को उपदफा (१) को खण्ड (क) दफा ४९ को खण्ड (क) अन्तर्गतको कसूर गर्नालाई त्यस्तो जग्गा राष्ट्रिय वनमा समावेश गरी दशहजार स्तरीयसम्म जग्गामा वा एक वर्गसम्म कैद वा दुवै सजाय हुनेछ । त्यस्तो कसूर गर्दा वन पैदावार हटाएको वा नोक्सानी गरेको भए निजलाई सो बापत हुने सजाय समेत हुनेछ ।</p> <p>(ख) दफा ४९ को खण्ड (ख) अन्तर्गतको कसूर गर्नालाई विगो असूल गरी दश हजार स्तरीयसम्म जग्गामा वा एक वर्गसम्म कैद वा दुवै सजाय हुनेछ ।</p> <p>(ग) दफा ४९ को खण्ड (ग) अन्तर्गतको कसूर गर्नालाई प्रत्येक चौपायाको देहायका दल्ले जग्गामा हुनेछ :-</p> <p>(१) भेडा, बाछा जातको भए पाँच सय स्तरीयदेखि एक हजार स्तरीयसम्म ।</p> <p>(२) हाती जातको भए पाँच सय स्तरीयदेखि एक हजार स्तरीयसम्म ।</p> <p>(३) अन्य चौपाया भए दश स्तरीयदेखि एक सय स्तरीयसम्म ।</p> <p>(घ) दफा ४९ को खण्ड (घ) अन्तर्गतको कसूर गर्नालाई विगो भए विगो असूल गरी एक हजार स्तरीयसम्म जग्गामा हुनेछ ।</p>	<p>अन्य पूर्वाधार निर्माण गर्न वा त्यस्तो जग्गामा घर छोप्ने बनाउन, व्यवसाय संचालन गर्न वा वन क्षेत्रको जग्गा अतिक्रमण गर्न र सो गर्ने गराउने उद्देश्यले उक्साउन ।</p> <p>२८. मूल ऐनको दफा ५० को उपदफा (१) को खण्ड (क), (ख), (ग) र (घ) को सट्टा देहायको खण्ड (क), (ख), (ग) र (घ) राखिएको छ :-</p> <p>(क) दफा ४९ को खण्ड (क) अन्तर्गतको कसूर गर्नालाई त्यस्तो जग्गा राष्ट्रिय वनमा समावेश गरी दशहजार देखि पचास हजार स्तरीयसम्म जग्गामा वा दुई वर्गसम्म कैद वा दुवै सजाय हुनेछ र सो जग्गामा बनाएको घर वा छोप्रा समेत जफत हुनेछ । त्यस्तो कसूर गर्दा वन पैदावार हटाएको वा नोक्सानी गरेको भए निजलाई सो बापत हुने सजाय समेत हुनेछ ।</p> <p>मतियारलाई अतिक्रमणकारीलाई सरह नै दण्ड सजाय र कैद समेत हुनेछ ।</p> <p>(ख) दफा ४९ को खण्ड (ख) अन्तर्गतको कसूर गर्नालाई विगो असूल गरी बीस हजार स्तरीयसम्म जग्गामा वा दुई वर्गसम्म कैद वा दुवै सजाय हुनेछ ।</p> <p>(ग) दफा ४९ को खण्ड (ग) अन्तर्गतको कसूर गर्नालाई प्रत्येक चौपायाको देहायका दल्ले जग्गामा हुनेछ :-</p> <p>(१) भेडा, बाछा जात पचास स्तरीय देखि एकसय स्तरीय सम्म ।</p> <p>(२) हाती, जँट दुई हजार स्तरीय देखि पाँच हजार स्तरीय सम्म ।</p> <p>(३) अन्य चौपाया पचास स्तरीय देखि दुई सय स्तरीय सम्म ।</p> <p>(घ) दफा ४९ को खण्ड (घ) अन्तर्गतको कसूर गर्नालाई विगो भए विगो असूल गरी दश हजार स्तरीयसम्म जग्गामा वा एक वर्ग सम्म कैद वा दुवै हुनेछ ।</p>	<p>वन सम्बन्धी कसूरको सजायमा समयानुकूल पुनरावलोकन गर्नुपरेको ।</p>
<p>२९. दफा ५० को उपदफा (२) : दफा १६ को उपदफा (१) अन्तर्गत कसूर गर्ने व्यक्ति वा सरकारी कर्मचारीलाई दश हजार स्तरीयसम्म जग्गामा वा दुई वर्गसम्म कैद वा दुवै सजाय हुनेछ ।</p>	<p>२९. मूल ऐनको दफा ५० मा संशोधन : मूल ऐनको दफा ५० को उपदफा (२) को सट्टा देहायको उपदफा (२) राखी उपदफा (३) थप गरिएको छ :-</p> <p>(२) दफा १६ को उपदफा (१) अन्तर्गत कसूर गर्ने व्यक्तिलाई दश हजार स्तरीयसम्म जग्गामा वा दुई वर्गसम्म कैद वा दुवै सजाय हुनेछ । सरकारी कर्मचारीको मिलोभत्ता देखिएमा अन्य कसुरवारलाई भए भन्दा दोब्बर दण्ड हुनेछ ।</p>	<p>सरकारी कर्मचारीलाई वन संरक्षणमा उतरदायी बनाउने गरी कानून निर्माण गर्न सम्मानित अवसलतबाट समय समयमा भएको निर्देशनात्मक आदेश अनुसारको व्यवस्था गर्नुपरेको ।</p>

11

<p>३०. दफा ६५ मुद्दा हेर्न अधिकारी : (१) यस ऐन अन्तर्गत दश हजार स्तरीयसम्म जग्गामा वा एक वर्गसम्म कैद वा दुवै सजाय हुने मुद्दा जिवला वन अधिकृतले कारवाही र किनारा गर्नेछ ।</p>	<p>जग्गामा र कैद हुनेछ ।</p> <p>(३) तत्काल सजाय गर्न सक्ने : यस ऐनमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि कतिपय महत्त्वकाय वन अधिकृत स्तरसम्मको वन कर्मचारीले देहायको कसुर गर्नालाई तत्काल देहाय बमोजिमको जग्गामा गर्न सक्नेछ :-</p> <p>(क) दफा ४९ को खण्ड (ग) अन्तर्गतको कसूर</p> <p>(ख) मौरी धार राखी चरिचरन गर्ने</p> <p>(ग) दाउरा :</p> <p>(१) ट्रक, बस, ट्रैक्टरमा शरीरगत बोफको रूपमा लोड गरी पाच किबटल सम्म ल्याएको हकमा विगो जफत गरी पाँच हजार स्तरीयसम्म जग्गामा ।</p> <p>(२) गाडा, रिक्सा, ट्रेला, साइकल, घोडा, खच्चड आदिमा लोड गरी दुई किबटल सम्म ल्याएको हकमा विगो जफत गरी दुई हजार स्तरीयसम्म जग्गामा ।</p> <p>(३) मानिसले भारी बोकि ल्याएकोमा परिमाण हेरी विगो जफत गरी पाच सय स्तरीयसम्म जग्गामा ।</p> <p>(घ) जडिबुटी तथा सैरकाष्ठ वन पैदावार</p> <p>(१) प्रतिव्यक्ति जडिबुटी बाहेकका पाँच सय स्तरीय सम्म विगो भएका जडिबुटी भएमा विगो जफत गरी विगोको दोब्बर जग्गामा गर्ने ।</p> <p>(२) डूंगा, मिट्टि, बालुवा, र माटो:</p> <p>(१) माटो छतिरहेको अवस्थामा फेला परेमा सो कार्य गर्ने गराउनेलाई मानिसको हकमा पाँच सय स्तरीय सम्म ।</p> <p>(२) गाडा, रिक्सा, ट्रेला, साइकल जस्ता बोफ बाहकमा ल्याएको अवस्थामा विगो जफत एक हजार स्तरीय सम्म जग्गामा ।</p>	<p>वन सम्बन्धी कसूरमा हाल वैहेको सामो र भन्नेकोटको न्याय सम्पादन प्रक्यामा पुनरावलोकन गरी सामाजिक कसूरमा स्थानीय तहका जिम्मेवार कर्मचारीहरूबाट तत्काल सजायको व्यवस्था गरी छिटो छिटो न्याय सम्पादन गर्ने व्यवस्था मिलाईएको ।</p>
<p>३०. दफा ६५ मुद्दा हेर्न अधिकारी : (१) यस ऐन अन्तर्गत दश हजार स्तरीयसम्म जग्गामा वा एक वर्गसम्म कैद वा दुवै सजाय हुने मुद्दा जिवला वन अधिकृतले कारवाही र किनारा गर्नेछ ।</p>	<p>३०. मूल ऐनको दफा ६५ मा संशोधन : मूल ऐनको दफा ६५ को उपदफा (१) को पहिलो हरफमा रहेको "दश हजार स्तरीयसम्म जग्गामा" भन्ने वाक्यांशको सट्टा "एक लाख स्तरीयसम्म जग्गामा" भन्ने वाक्यांश राख्ने ।</p>	<p>हालको व्यवस्थाले जिवला वन अधिकृतले हुने मुद्दाको सारवा अत्यन्त सिमित रहेका र वन पैदावारको मुल्यको सन्तर्भमा समयानुकूल बनाउन वाञ्छनीय भएकोले ।</p>

12

<p>३१. रफा ६६ बरामद भएको माल बस्तु जफत हुने : सो ऐन बमोजिम सजाय हुने कसुर गरेको ठहरिएमा कसूरमा बरामद भएका सबै बोभवाहक, शीजार, चौपाया र अन्य साधनहरू जफत हुने छैन । तर विगो दश हजार रसोभन्दा कतिम मोल पर्ने बत पैदावार सादी त्याउने ट्रेक्टर, ट्रक, लहरी, मोटर र अन्य सवारी साधनको हकमा त्यस्तो सवारी साधन जफत नपरी उक्त कार्य गर्नेलाई अन्य दफाले हुने सजायमा दश हजार रसोभन्दा थप सजाय हुनेछ ।</p>	<p>३१. मूल ऐनको रफा ६६ मा संशोधन : मूल ऐनको रफा ६६ को प्रतिबन्धालाई बाध्यताको पहिलो हकको " लाठी त्याउने " भन्ने शब्द पछि "गाडा, साइकल, रिक्सा, ट्याम्पो वाहेक " भन्ने शब्दहरू थप गरी सो पछिको अन्य शब्दहरू कायम राख्ने ।</p>	<p>यस्तो कार्यमा प्रयोग हुने गरेका साधनलाई जफत गरिसुनने र थप जरिवानाको दृष्टिकोणले प्रस्तुत व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिएको ।</p>
<p>३२. रफा ६७ नेपाल सरकारको भू-स्वामित्व रहने : यस ऐन बमोजिमको सामुदायिक वन, कञ्चुनियती वन तथा श्रमिक वन क्षेत्रहरूमा नेपाल सरकारको भू-स्वामित्व रहनेछ ।</p>	<p>३२. मूल ऐनको रफा ६७ मा संशोधन: मूल ऐनको रफा ६७ को सट्टा देहायको रफा ६७ राखि रफा ६७क, र ६७ख थप गरिएकोछ : ६७. यस ऐन बमोजिमको सामुदायिक वन, कञ्चुनियती वन, श्रमिक वन, सरकार द्वारा व्यवस्थित वन, संरक्षित वन, साक्षेदारी वन तथायत सबै खाते राष्ट्रिय वनको भू-स्वामित्व नेपाल सरकारमा रहनेछ । ६७क. नेपालमा पाइने जैविक विविधता र वनजन्य जैविक श्रोतहरूको अभिलेखिकरण र तिनीहरूबाट प्राप्त लाभार्थको बाइफण्ड तोकिए बमोजिम हुनेछ । ६७ख : वन बाट प्राप्त हुने वातावरणीय सेवाहरूको व्यवस्थापन , उपयोग तथा लाभार्थ सम्बन्धी व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।</p>	<p>मौजुदा ऐनले व्यवस्था गरेका बनका प्रकारमा संरक्षित वन, साक्षेदारी वन थप गरिएकोले सो सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था गरिएको । जैविक विविधता महत्त्वको दायित्व अनुसन्धानको कानूनी व्यवस्था गरी नेपालमा पाइने जैविक श्रोतको दानी र तिनीहरूबाट प्राप्त हुने लाभको बाइफण्ड सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था गर्नुपर्नेको ।</p>
<p>३३. रफा ६८. वन प्रयोग गर्न सक्ने : (१) यस ऐनमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि राष्ट्रिय प्राथमिकता प्राप्त योजना सञ्चालन गर्न बन्नेको प्रयोग गर्नु बाहेक अन्य कुनै पनि विकल्प नभएमा र त्यस्तो योजना सञ्चालन गर्दा वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल असर नपर्ने भएमा त्यस्तो योजना सञ्चालन गर्नको निमित्त नेपाल सरकारले सरकारद्वारा व्यवस्थित वन, संरक्षित वन, सामुदायिक वन, कञ्चुनियती वन वा श्रमिक वनको</p>	<p>३३. मूल ऐनको रफा ६८ मा संशोधन : मूल ऐनको रफा ६८ को उपररफा (१) को सट्टा देहायको उपररफा (१) राखिएकोछ : (१) यस ऐनमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि वन क्षेत्रको जग्गा सामान्यतया अन्य प्रयोजनका लागि उपलब्ध गराइने छैन । राष्ट्रिय प्राथमिकता प्राप्त योजना सञ्चालन गर्न बन्नेको प्रयोग गर्नु बाहेक अन्य कुनै पनि विकल्प नभएमा र त्यस्तो योजना सञ्चालन गर्दा वातावरणमा</p>	<p>मौजुदा ऐनको रफा ६८ मा भएको राष्ट्रिय प्राथमिकता प्राप्त योजना सञ्चालनमा वन क्षेत्रको जग्गा प्रयोग गर्नुपर्दा अपनाउनु पर्ने कार्याविधि सम्बन्धमा कानूनी व्यवस्था गर्नुपर्नेको । व्यवस्थापिका संसदको प्राकृतिक स्रोत र साधन समितिको निर्देशन न ६२८ बमोजिम वन क्षेत्रको जग्गा नपट्टेने व्यवस्था गर्नु परेको ।</p>

<p>कुनै भाग प्रयोग गर्न स्वीकृति दिन सक्नेछ ।</p>	<p>उल्लेखनीय प्रतिकूल प्रभाव नपर्ने भएमा त्यस्तो योजना सञ्चालन गर्नको निमित्त नेपाल सरकारले सहभागी वा क्षतिपूर्ति लिई राष्ट्रिय बन्नेको कुनै भाग तोकिए बमोजिम प्रयोग गर्न स्वीकृति दिन सक्नेछ ।</p>	<p>वन पैदावार चोरी निकार्गी नियन्त्रणको लागि थप प्रभावकारी कानूनी व्यवस्था गर्नुपर्नेको ।</p>
<p>३४. ऐनमा व्यवस्था नभएको</p>	<p>३४. मूल ऐनको रफा ७०ख, पछि देहायको ७०ग, थप गरिएकोछ : ७०ग. वसिंलाप सम्बन्धी व्यवस्था :- वन पैदावारमा आधारित उद्योगहरूले यस ऐनको रफा ४७ बमोजिम खानतलासी गर्दा यस ऐन अन्तर्गत बनेका नियमावली र निर्देशिका विपरित वन पैदावार ल्याई प्रयोग गरेको वा राखेको फेला परेमा विगो जफत गरी यस ऐन बमोजिम हुने सजायमा दुई लाख रुपैया सम्म थप जरिवाना गरिनेछ ।</p>	<p>वन पैदावार चोरी निकार्गी नियन्त्रणमा सहयोग गर्ने कर्मचारी , संस्था वा व्यक्तिलाई प्रोत्साहनको व्यवस्था गरिएको ।</p>
<p>३४. ऐनमा व्यवस्था नभएको</p>	<p>३४. मूल ऐनको रफा ७१, पछि देहायको ७१क, थप गरिएकोछ : ७१क. सुरक्षीलाई प्रोत्साहन भत्ता दिन सम्बन्धी व्यवस्था : कसुर हुन लागेको सुराक दिने, अपराधी पक्राउ गर्ने सहयोग गर्ने कर्मचारी वा संस्था वा व्यक्तिलाई कसुरद्वारालाई हुने जरिवानाको २० प्रतिशत पुस्कार दिइनेछ ।</p>	<p>वन पैदावार चोरी निकार्गी नियन्त्रणमा सहयोग गर्ने कर्मचारी , संस्था वा व्यक्तिलाई प्रोत्साहनको व्यवस्था गरिएको ।</p>
<p>३६. रफा ३०. सामुदायिक बनलाई प्राथमिकता दिनु पर्ने : यस ऐनमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि सामुदायिक वनको रूपमा उपभोक्ता समूहलाई सुम्पन उपयुक्त हुने राष्ट्रिय वनको कुनै पनि भागलाई कञ्चुनियती बन्नेको रूपमा दिइने छैन ।</p>	<p>३६. खालेजी : मूल ऐनको रफा ३० बाहेक गरिएको छ ।</p>	<p>सबै प्रकारका बनलाई सामुदायिक बन्नेको रूपमा व्यवस्थापन गर्न प्राथमिकता दिनुपर्ने व्यवस्थाले सामुदायिक बन्नेको अग्रधिकार जस्तो देखिएको र कञ्चुनियती वन नीति, २०४९ लाई कार्यान्वयन गर्न कानूनी व्यवस्था गर्न आवश्यक पर्ने आवश्यक देखिएको ।</p>

अनुसूचि २: वन ऐन २०४९ को दोस्रो संशोधन विधेयकप्रति वन उपभोक्ता महासंघको असहमति किन ?

१. **वन क्षेत्रको केन्द्रिकरण** : प्रस्तावित विधेयकमा २०० हेक्टरभन्दा बढी क्षेत्रफल भएका ब्लक फरेष्ट सरकारले आफै वा निजी क्षेत्रसँगको साभेदारीमा व्यवस्थापन गर्ने प्रस्ताव गरेको छ। यस प्रस्तावले २०० हेक्टरभन्दा माथिको वन क्षेत्र कुनै पनि समुदायले व्यवस्थापन गर्न नपाउने र यस्ता वनहरूमा सरकारको केन्द्रिकृत नियन्त्रण कायम हुन जाने अवस्थाको सिर्जना गरिएको छ। त्यस्तै तराईमा ब्लक फरेष्टबाट छुट्टै रहेका वन क्षेत्र मात्र सामुदायिक वनको रूपमा हस्तान्तरण हुन सक्ने प्रस्ताव गरिएको छ। तराईमा ब्लक फरेष्टबाट अलग्गै कुनै पनि वन क्षेत्रहरू नभएको र त्यस्ता क्षेत्रहरू पनि पूर्णतः अतिक्रमण भइसकेकोले प्रस्तावित विधेयकले तराईमा सामुदायिक वन विस्तारको सम्भावनालाई पूर्णरूपमा प्रतिवन्ध नै लगाएको छ। सामुदायिक वन स्थानीय समुदायको चाहना, आवश्यकता र व्यवस्थापन क्षमताको विश्वव्यापी सिद्धान्तमा आधारित रहेकोमा सो सिद्धान्तको बर्खिलाप हुने गरी प्रस्तावित विधेयकमा सामुदायिक वनलाई कबुलियती वनको भन्दा पनि तुच्छ व्यवहार गर्नेगरी हदबन्दीमा सिमित गरिएको छ। यसरी वन क्षेत्रलाई सामुदायिकीकरण गर्ने गरी विश्वव्यापी रूपमा स्वीकार गरिएका एजेन्डा २१ का सिद्धान्तहरू, संयुक्त राष्ट्रसंघीय सहश्राव्दी विकास लक्ष्य, जैविक विविधता महासन्धि, १९९२, मरुभूमिकरण विरुद्धको महासन्धि १९९४, अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठनको महासन्धि १९९, नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा ३५(४) आदिमा गरिएका व्यवस्थाहरू विपरित हुनेगरी यो विधेयक ल्याइएको छ। त्यसैले यो विधेयक कसैका लागि पनि मान्य छैन।

२. **वनबाट प्राप्त आर्थिक श्रोतको केन्द्रिकरण र सामुदायिक अर्थतन्त्रमाथि प्रहार** : प्रस्तावित विधेयकले सामुदायिक वनको काठ दाउरा विक्री गर्दा प्राप्त हुने रकमको ५० प्रतिशत रकम सरकारको सञ्चित कोषमा जम्मा गर्नुपर्ने प्रस्ताव गरेको छ। सामुदायिक वनको आधारभूत सिद्धान्त, विश्वव्यापी मान्यता, सामुदायिक वनको नीतिगत अवधारणा र वन ऐन २०४९ को विद्यमान व्यवस्था अनुसार सामुदायिक वनको माध्यमबाट प्राप्त हुने आर्थिक स्रोतमा सम्बन्धित समूहकै अधिकार हुने कुरा सुनिश्चित गरिएको छ। यी सबै कुराहरूको विरुद्ध र समूहलाई आफ्नो वनबाट प्राप्त आर्थिक स्रोत सदुपयोग

गर्न पाउने अधिकारबाट बञ्चित गर्नेगरी ल्याइएको यो विधेयक सामुदायिक श्रोतमा केन्द्रिय नियन्त्रण गरी सामुदायिक अर्थतन्त्रमा प्रहार गर्ने पञ्चायतकालिन राजकीय सौचबाट अभिप्रेरित रहेको छ। वन संरक्षणका नाममा भ्रम र अन्धौलता सिर्जना गरी वनबाट प्राप्त आर्थिक श्रोतमाथि राजनीतिक र प्रशासनिक हालिमुहाली गर्नका लागि संरचना विहिन र भ्रष्टाचारीहरूको कोटको खल्लीका रूपमा वन विकास कोषको प्रस्ताव गरिएको छ। नेपालद्वारा अनुमोदित अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको रूपमा रहेका जैविक विविधता महासन्धि १९९२ को धारा ८ र अन्तर्राष्ट्रिय श्रम सङ्गठनको महासन्धि नं. १६९ को धारा ७ ले वन लगायतका प्राकृतिक श्रोतको परिचालनबाट प्राप्त आर्थिक श्रोतलाई आफ्नो प्राथमिकता अनुसारको विकासका क्षेत्रमा सदुपयोग गर्न पाउने गरी आदिवासी एवं स्थानीय समुदायलाई अधिकार प्रदान गरि सकेको अवस्थामा सोको समेत विरुद्ध हुनेगरी यो विधेयक ल्याइएकोले त्यसप्रति कुनै पनि अवस्थामा स्थानीय एवं आदिवासी समुदायको समर्थन हुन सक्दैन।

३. **वनमा निरंकुशता, सैनिकीकरण र प्रशासकतन्त्र** : प्रस्तावित विधेयकले अन्य वनका अतिरिक्त समुदायमा आधारित वनका सन्दर्भमा समेत वन प्रशासन र सुरक्षा निकाय (सेना, प्रहरी) लाई असिमित अधिकार दिने गरी विभिन्न व्यवस्थाहरू प्रस्ताव गरेको छ। वन प्रशासकलाई निरंकुश प्रकृतिको न्यायाधीश र सैनिक अधिकारीलाई सरह अधिकार दिनु हुँदैन भन्ने आमजनताको माग, लोकतान्त्रिक आन्दोलनको मुख्य नारा र राजनीतिक दलहरूको प्रतिवद्धता रहेकोमा सोको विपरित हुनेगरी प्रस्तावित विधेयकले वन प्रशासकलाई निरंकुशता लाद्न पाउने गरी अत्यन्त धेरै न्यायिक, सैनिक र शासकीय अधिकार प्रदान गर्ने प्रस्ताव गरिएको छ।

४. **सामुदायिक स्वतन्त्रताको हरण र सामुदायिक वनमा हदबन्दी** : प्रस्तावित विधेयकले वर्तमान वन ऐन २०४९ द्वारा सामुदायिक वनलाई प्राथमिकता प्रदान गर्ने र उपभोक्ता समूहले आफ्नो समूहभित्र स्वतन्त्र रूपमा मुल्य निर्धारण गरी विक्री वितरण गर्न पाउने गरी प्रदान गरेका अधिकारहरू हरण गरेको छ। त्यसैले प्रस्तावित विधेयको समग्र उद्देश्य मुख्य रूपमा सामुदायिक स्वतन्त्रताको चीर हरण गर्दै सामुदायिक वनलाई प्राथमिकताबाट हटाई कबुलियती वनभन्दा पनि तल्लो तहमा राखी सामुदायिक वनबाट आर्जित नेपालको विश्वव्यापी शानलाई मानमर्दन गर्ने बदनियतबाट निर्देशित रहेको छ। यस विधेयकले

सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहलाई बलियो बनाउने र सामुदायिक सङ्गठनका माध्यमबाट वन क्षेत्रमा सुशासन कायम गर्ने भन्दा पनि पञ्चायत कालमा जस्तै केन्द्रकृत वन प्रशासनलाई बलियो बनाउने अभिलाषाबाट ओतप्रोत भएको छ। जैविक विविधता महासन्धि १९९२ र अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठनको महासन्धि १९९ ले वन श्रोतमाथि स्थानीय एवं आदिवासी समुदायलाई प्रदान गरेका अधिकारलाई समेत संशोधन विधेयकले ठाडै चुनौति दिएको छ। यसले सामुदायिक शक्तिलाई पूर्ण रूपमा कमजोर बनाई वन तस्कर, भ्रष्ट वन कर्मचारी र निजी क्षेत्रको अपवित्र गठबन्धनका आधारमा गरिने गैरकानुनी कार्य र दण्डहिनतालाई प्रोत्साहन गरेको छ। त्यसैले उक्त संशोधन विधेयकका विरुद्धमा सम्पूर्ण स्थानीय एवं आदिवासी समुदाय सङ्गठित भई आन्दोलित हुनुपर्ने अवस्थाको सिर्जना भएको छ।

५. लोकतान्त्रिक सङ्घीय गणतन्त्र विरुद्ध वन ऐनमा संशोधन प्रस्ताव : राष्ट्रका लागि वर्तमान उच्च प्राथमिकता शान्ति प्रक्रिया, नयाँ संविधानको निर्माण र संघीयताको संस्थागत विकास हो। संविधान सभाका विषयगत समितिले तयार गरेका अवधारणापत्रहरूमा वन क्षेत्र व्यवस्थापनका लागि नीति निर्माण गर्ने अधिकार प्रान्त र स्थानीय हतलाई हुने र समुदायमा आधारित वन व्यवस्थापन गरिने कुरामा सैद्धान्तिक सहमति भएको छ। यी सबै कुराहरूलाई वेवास्ता गर्दै कुनै नीतिगत निर्णय गर्न नपाउने हैसियतमा रहेको काम चलाउ सरकारले राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा रहेको सहभागिताको अधिकार सम्बन्धी सर्वस्वीकार्य मान्यता विपरित वन क्षेत्रका सबै सरोकारवालाहरूलाई सहभागिताको अधिकारबाट बञ्चित गरी अत्यन्त अपारदर्शी रूपमा र गोप्य किसिमले केन्द्रकृत रूपमा तयार गरेको यो संशोधन विधेयकप्रति नेपालका सम्पूर्ण जनताको असहमति रहेकोले उक्त विधेयक तत्काल फिर्ता गर्नका लागि हामी जोडदार माग गर्दछौं।

६. वन प्रशासनलाई असिमित स्वविवेकीय अधिकार : यो विधेयकले वन प्रशासकहरूलाई सामुदायिक वन हस्तान्तरण गर्ने वा नगर्ने, वन फिर्ता लिने, मध्यवर्ति क्षेत्रमा जस्तै समूहलाई प्रमाणपत्र नै नदिने, उपभोक्ता समूहलाई मुद्दा लगाउने, समूहको आर्थिक श्रोत जुनसुकै वेला नियन्त्रण गर्न पाउने जस्ता निकृञ्ज वा आरक्षको वार्डेनलाई प्राप्त भएका सबै असिमित प्रकृतिका स्वविवेकीय अधिकारहरू प्रदान गरिएको छ। त्यसैले यो विधेयक वन उपभोक्ता

समूहका लागि कुनै पनि हालतमा मान्य छैन। यी उल्लेखित कारणहरूले गर्दा वन ऐन २०४९ को दोस्रो संशोधन विधेयक प्रति हाम्रो गंभिर असहमति रहेको छ र उक्त विधेयक फिर्ता नगरेसम्म हाम्रो आन्दोलन जारी रहने छ।

हाम्रा मागहरू

१. प्रस्तावित संशोधन विधेयक अविलम्ब फिर्ता गर। वनमा केन्द्रकरण, सैनिकीकरण, निरंकुशता र पञ्चायतीकरण बन्द गर।
२. सामुदायिक वनका माध्यमबाट प्राप्त सामुदायिक स्वायत्तता, स्वतन्त्रता, सामुदायिक सुशासन र सामुदायिक स्वाभिमानको हरण, हस्तक्षेप र हतोत्साहन बन्द गर।
३. लोकतान्त्रीक सङ्घीय गणतन्त्र नेपालको स्थापना र नयाँ संविधानमा सामुदायिक अधिकार सुनिश्चितताका लागि सामुदायिक वन अभियानले गर्दै आएको योगदानको अपमान गर्ने कार्य तत्काल बन्द गर।
४. सामुदायिक अर्थतन्त्र, सामुदायिक विकास र सामुदायिक जीविकोपार्जनको लागि उच्च योगदान गर्दै आएको सामुदायिक वनको आर्थिक स्वायत्ततामा हस्तक्षेप गर्ने कार्य तत्काल रोक।
५. सामुदायिक वनको आधारभूत सिद्धान्तलाई विकृत गर्नेगरी सामुदायिक वनमा हदबन्दी लागु गर्न र सामुदायिक वनलाई प्राथमिकता प्राप्त प्रणालीबाट हटाउन कदापी पाइँदैन।

हाम्रो मतदान

नेपालको आधा जनसंख्या सामुदायिक वनमा आवद्ध छ। सामुदायिक वनको स्वायत्तता, स्वतन्त्रता र अधिकार हरणका लागि पञ्चायती शैलीमा ल्याइएको यस विधेयकमा समर्थन गर्ने कुनै पनि राजनीतिक दललाई हामी कुनै पनि निर्वाचनमा मतदान गर्दैनौं।

अनुसूचि ३: वन ऐन २०४९ को विद्यमान व्यवस्था र दोस्रो संशोधन विधेयक २०६७ मा प्रस्ताव गरिएका व्यवस्थाहरूका बीचको भिन्नता

वन ऐन २०४९ मा भएका विद्यमान व्यवस्थाहरू	दोस्रो संशोधन विधेयक २०६७ मा प्रस्ताव गरिएका व्यवस्थाहरू
(क) “वन” भन्नाले पूर्ण वा आंशिक रूपमा रुखहरूले ढाकिएको क्षेत्र सम्झनु पर्छ ।	(क) “वन” भन्नाले पूर्ण वा आंशिक रूपमा रुखहरूले वा वुट्यानले ढाकिएको क्षेत्र सम्झनु पर्छ ।
	(क) “वन क्षेत्र” : भन्नाले निजी स्वामित्वको हक भोगको जग्गा र प्रचलित कानूनले अन्यथा व्यवस्था गरेको बाहेकको सबै जग्गालाई सम्झनु पर्दछ । यस शब्दले वन सिमाना लगाइएको वा नलगाइएको सम्पूर्ण वा आंशिक रूपमा रुख, वन वुट्यान र वनस्पतिले ढाकेको घाँसे मैदान, खर्क, हिउँले ढाकेको वा नढाकेको नांगो पहाड र यस भित्र रहेका बाटो, पोखरी, ताल, तलैया, सिमसार, नदी, खोलानाला, वगर पर्ती वा ऐलानी जग्गा समेतलाई जनाउँछ ।
२ (ग) (२) रुख, पात, फल, फूल, मौवा, चिराइतो, कुट्की र सबै प्रकारका जंगली जडीवुटी, वनस्पति तथा तिनका विभिन्न भाग वा अङ्ग,	२ (ग)(२) फूल, जरा तथा गानो, बोक्रा, भुवा, वीज, गम लोहवान, अन्य जंगली जडिबुटी तथा गैरकाष्ठ वन पैदावार, वनस्पति र प्राणीको अंग, सुक्ष्म अंग समेत,
	२ (ग)(५) “वातावरणीय सेवा” भन्नाले वनको पारिस्थितिकीय प्रणालीबाट प्राप्त हुने लाभलाई सम्झनु पर्दछ ।
	२ (च१) “साभेदारी वन” भन्नाले गाउँ

	वस्तीसँग जोडिएको राष्ट्रिय वन क्षेत्रको कुनै भाग, जिल्ला वन कार्यालय, स्थानीय निकायहरू र वन उपभोक्ताहरूको साभेदारीमा व्यवस्थापन गरिने वन क्षेत्रलाई सम्झनु पर्दछ ।
	२ (च२) “ब्लक फरेष्ट” भन्नाले अविच्छिन्न रूपमा रहेको कम्तिमा २०० हेक्टर भन्दा बढी क्षेत्रफल भएको वनको उत्पादकत्व वृद्धि गर्ने उद्देश्यले नेपाल सरकार स्वयम् वा नीजि क्षेत्रसंगको साभेदारीमा व्यवस्थित वनलाई सम्झनु पर्दछ ।
	२ (ड१) “निर्देशक” भन्नाले क्षेत्रीय वन निर्देशनालयको प्रमुख सम्झनु पर्दछ ।
	२ (व१) “वन्यजन्तु” भन्नाले घरपालुवा बाहेक जुनसुकै जातिको स्तनधारी जन्तु (म्यामल्स), पंक्षी (एभ्स), घस्रिने जन्तु (रेप्टायल्स), माछा (पीसीज) भ्यागुता जाति (एमिफवियन्स), किरा फट्याङ्ग्रा (ईन्सेक्ट्स) सम्झनु पर्दछ र सो शब्दले फूल पार्ने जन्तुको फूल समेतलाई जनाउँदछ ।
	(व२) “आखेटोपहार”भन्नाले वन्यजन्तुको मृत शरीर वा शरीरको चिन्न सकिने अवस्थामा रहेको कुनै अंग वा अंश वा शरीरको कुनै पदार्थ वा त्यस्तो पदार्थको समिश्रणबाट बनेको वा तयार भएको कुनै पनि वस्तुलाई सम्झनुपर्दछ ।
१६. जग्गा दर्ता गर्न नहुने : (१) राष्ट्रिय वनभित्रको जग्गा कसैले पनि दर्ता गर्न वा	१६. जग्गा दर्ता गर्न नहुने : (१) राष्ट्रिय वनभित्रको जग्गा कसैले पनि दर्ता गर्न वा गराउन हुँदैन ।

<p>गराउन हुँदैन ।</p> <p>(२) उपदफा (१) मा लेखिएको जग्गा दर्ता गराइएको भएतापनि सो दर्ताको नाताले त्यस्तो जग्गा दावी गर्न पाइने छैन र त्यस्तो दर्ता स्वतः बदर हुनेछ ।</p>	<p>(२) उपदफा (१) मा लेखिएको जग्गा दर्ता गराइएको भएतापनि सो दर्ताको नाताले त्यस्तो जग्गा दावी गर्न पाइने छैन र त्यस्तो दर्ता स्वतः बदर हुनेछ । “त्यस्तो दर्ता बदर गरिएको जग्गाको लगतकट्टा गर्न जिल्ला वन अधिकृतले सम्बन्धित मालपोत कार्यालयलाई लेखि पठाउनु पर्नेछ । त्यसरी लेखी आएको ७ दिन भित्र मालपोत कार्यालयले लगतकट्टा गरी सोको जानकारी जिल्ला वन कार्यालयलाई दिनु पर्नेछ ।”</p>
<p>२०. कार्य योजना : (१) सरकारद्वारा व्यवस्थित वनको व्यवस्थापनको लागि विभागले तोकिए बमोजिम कार्य योजना तयार गरी स्वीकृतीको लागी मन्त्रालय समक्ष पेश गर्नु पर्नेछ ।</p> <p>(२) उपदफा (१) बमोजिम पेश भएको कार्य योजनामा कुनै हेरफेर गर्न आवश्यक देखेमा मन्त्रालयले त्यस्तो कार्य योजना विभागमा फिर्ता पठाउन सक्नेछ र आवश्यक हेरफेर सहित विभागबाट प्राप्त हुन आएपछि सो कार्य योजना मन्त्रालयले स्वीकृत गर्नेछ ।</p>	<p>२०. कार्य योजना : (१) सरकारद्वारा व्यवस्थित वनको व्यवस्थापनको लागि जिल्ला वन कार्यालयले वन विभागले तोके बमोजिम कार्ययोजना तयार गरी स्वीकृतीको लागि क्षेत्रीय वन निर्देशनालय मार्फत विभागमा पेश गर्नु पर्नेछ ।</p> <p>(२) उपदफा (१) बमोजिम पेश भएको कार्ययोजनामा कुनै हेर फेर गर्न आवश्यक देखेमा विभागले त्यस्तो कार्ययोजना जिल्ला वन कार्यालयमा फिर्ता पठाउन सक्ने छ र आवश्यक हेरफेर सहित जिल्ला वन कार्यालयले क्षेत्रीय वन निर्देशनालय मार्फत प्राप्त हुन आएपछि सो कार्ययोजना विभागले स्वीकृत गर्नेछ ।</p> <p>(४) सरकारद्वारा व्यवस्थित वनको कुनै भागलाई सिमांकन गरी ब्लक फरेष्टको रूपमा नेपाल सरकार स्वयम वा निजी क्षेत्रसँगको साभेदारीमा व्यवस्थापन गर्न सकिनेछ । निजी क्षेत्रसँगको साभेदारीमा व्यवस्थापन गरिएको वनको लाभांश वाँडफाँड तोकिए</p>

	<p>बमोजिम हुनेछ ।</p> <p>(५) गाउँ बस्तीसँग जोडिएको सरकारद्वारा व्यवस्थित वनको कुनै भागलाई साभेदारी वनको रूपमा तोकिए बमोजिम व्यवस्थापन गर्न सकिनेछ । साभेदारी वनको कार्ययोजना क्षेत्रीय वन निर्देशकले स्वीकृत गर्नेछ ।</p> <p>(६) साभेदारी वनबाट उत्पादित वन पैदावारलाई वन नियमावलीले तोके बमोजिमको मूल्य अनुसार मूल्यांकन गरी ५० प्रतिशत रकम नेपाल सरकारको सर्व संचित कोषमा जम्मा गरिने छ र बाँकी आम्दानी साभेदारी वन व्यवस्थापनको लागि तोकिए बमोजिम खर्च गरिनेछ ।</p> <p>(७) साभेदारी वनमा कसैले कार्ययोजना विपरितको कुनै काम गरेमा वा हानी नोक्सानी पुऱ्याउने कार्य गरेमा त्यस्तो कार्य गर्नेलाई राष्ट्रिय वनमा कसुर गरे सरह सजाय हुनेछ ।</p>
<p>२१. सरकारद्वारा व्यवस्थित वनमा अन्य कार्य गर्न प्रतिबन्ध : कार्य योजनाले निर्दिष्ट गरेका कार्य तथा वन विकास कार्य बाहेक सरकारद्वारा व्यवस्थित वनमा अन्य कुनै पनि कार्य गर्न पाइने छैन ।</p>	<p>२१. सरकारद्वारा व्यवस्थित वनमा अन्य कार्य गर्न प्रतिबन्ध : कार्य योजनाले निर्दिष्ट गरेका कार्य तथा वन विकास कार्य बाहेक सरकारद्वारा व्यवस्थित वनमा अन्य कुनै पनि कार्य गर्न पाइने छैन ।</p> <p>तर यस कुराले विभागको पूर्व स्वीकृती लिई वैज्ञानिक अध्ययन वा अनुसन्धान गर्न बाधा पुऱ्याएको मानिने छैन ।</p>
	<p>२२ क. वन व्यवस्थापन कोष : (१) वनको संरक्षण, व्यवस्थापन र वन विकासको कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन केन्द्र र जिल्लामा वन</p>

	<p>व्यवस्थापन कोषको स्थापना गरिनेछ ।</p> <p>(२) कोषमा देहाय बमोजिमका रकमहरु जम्मा गरिनेछ ।</p> <p>(क) ब्लक फरेष्टबाट नेपाल सरकारलाई प्राप्त हुने आम्दानीको दश प्रतिशत रकम,</p> <p>(ख) साभेदारी वनको आम्दानीबाट नेपाल सरकारलाई प्राप्त हुने आम्दानीको दश प्रतिशत रकम</p> <p>(ग) सरकारद्वारा व्यवस्थित वन, सामुदायिक वन, साभेदारी वन, संरक्षित क्षेत्र वन, वन पैदावार विकास समिति र टि.सी.एन. बाट व्यापारिक प्रयोजनका लागि बिक्री भएको काठका हकमा व्यवसायीबाट प्रति क्यू. फिट रु ५१- का दरले र त्यति नै मात्रामा नेपाल सरकारको तर्फबाट कोषमा प्राप्त हुने रकम,</p> <p>(घ) निजी वनको हकमा व्यवसायीबाट प्रति क्यू.फि रु. २१- का दरले प्राप्त हुने रकम,</p> <p>(ङ) जिल्ला विकास समितिको कोषबाट प्राप्त हुने रकम,</p> <p>(च) अन्य कुनै श्रोतबाट कोषमा प्राप्त हुन आउने रकम ।</p> <p>(३) कोषको परिचालन र तत्सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।</p>
२४. संरक्षित वन भित्र वन व्यवस्थापन योजना : (१) संरक्षित वनमा गरिने वन सम्बन्धी कार्यहरुको व्यवस्थापनको लागी विभागले तोकिए बमोजिम कार्य योजना	<p>(१) नेपाल सरकारले संरक्षित वनको कार्ययोजना बनाई स्वयंले व्यवस्थापन गर्न सक्नेछ ।</p> <p>(२) उपदफा (१) बमोजिम बाहेक संरक्षित सामुदायिक वन, संरक्षित कबुलियती वन,</p>

<p>तयार गरी स्वीकृतिको लागी मन्त्रालय समक्ष पेश गर्नु पर्नेछ ।</p> <p>(२) उपदफा (१) बमोजिम पेश भएको कार्य योजनामा कुनै हेरफेर गर्न आवश्यक देखेमा मन्त्रालयले त्यस्तो कार्य योजना विभागमा फिर्ता पठाउन सक्नेछ र आवश्यक हेरफेरसहित विभागबाट प्राप्त हुन आएपछि सो कार्य योजना मन्त्रालयले स्वीकृत गर्नेछ ।</p>	<p>संरक्षित धार्मिक वन, संरक्षित साभेदारी वनको रुपमा जिल्ला वन कार्यालयले व्यवस्थापन गर्न सक्नेछ । यस्तो व्यवस्थापनको लागी जिल्ला वन कार्यालयले कार्ययोजना तयार गरी क्षेत्रीय वन निर्देशनालय मार्फत स्वीकृतिको लागी विभाग समक्ष पेश गर्नु पर्नेछ ।</p>
२५. सामुदायिक वन सुम्पने : (१) उपभोक्ता समूहले कार्ययोजना बमोजिम वनको विकास, संरक्षण, उपयोग, व्यवस्थापन गर्न तथा स्वतन्त्र रुपले वन पैदावारको मूल्य निर्धारण गरी बिक्री वितरण गर्न पाउने गरी जिल्ला वन अधिकृतले राष्ट्रिय वनको कुनै भाग तोकिए बमोजिम सामुदायिक वनको रुपमा उपभोक्ता समूहलाई सुम्पन सक्नेछ । त्यसै गरि सामुदायिक वन सुम्पदा जिल्ला वन अधिकृतले सामुदायिक वन हस्तान्तरणको प्रमाण-पत्र दिनेछ ।	<p>२५. सामुदायिक वन सुम्पने : (१) उपभोक्ता समूहले सामुदायिक वन कार्ययोजना बमोजिम वनको विकास, संरक्षण, उपयोग र व्यवस्थापन गर्न पाउने गरी जिल्ला वन अधिकृतले राष्ट्रिय वनको कुनै भागलाई तोकिए बमोजिमको प्रकृया पुर्‍याई सामुदायिक वनको रुपमा उपभोक्ता समूहलाई हस्तान्तरण गर्न सक्नेछ । यसरी हस्तान्तरण गरिएको सामुदायिक वनबाट हस्तान्तरण भएको दुई आर्थिक वर्षपछि मात्र व्यवसायिक रुपमा वन पैदावार उपयोग गर्न दिइनेछ ।</p> <p>(१क) तराई मधेश तथा भित्री मधेशमा गाउँ बस्तीसँग जोडिएका र ब्लक फरेष्टबाट छुट्टै रहेका वन क्षेत्र मात्र सामुदायिक वनको रुपमा हस्तान्तरण गरिनेछ । चुरे क्षेत्रमा सिमित उपयोको आधारमा वन व्यवस्थापन गरिनेछ । सिमित उपयोगको तरिका तोकिए</p>

	<p>बमोजिम हुनेछ ।</p> <p>(१ख) उपदफा (१) बमोजिम हस्तान्तरण भएको सामुदायिक वनको केही भाग उपभोक्ता समूह भित्रका गरीबीको रेखामुनी रहेका विपन्न परिवारको समूहलाई वनको संरक्षण र विकास हुनेगरी तोकिएका कार्यक्रम संचालनका लागि छुट्याउन सकिनेछ ।</p> <p>(१ग) सामुदायिक वन हस्तान्तरण गर्दा प्रति घरधुरी तराई-मधेशको हकमा ०.५ हेक्टरसम्म, पहाडको हकमा २ हेक्टरसम्म र उच्च पहाडको हकमा ३ हेक्टरमा नबढाई सामुदायिक वनको क्षेत्रफल निर्धारण गरिनेछ ।</p> <p>(१घ) सामुदायिक वन हस्तान्तरण सम्बन्धमा क्षेत्रफल र प्रति घरधुरीको अनुपात सम्बन्धमा कुनै कठिनाई उत्पन्न हुन आएमा मन्त्रालयले निर्देशन दिन सक्नेछ ।</p> <p>(१ङ) कार्ययोजना बमोजिम सामुदायिक वनबाट उत्पादन हुने वन पैदावारको मूल्य निर्धारण र विक्री वितरण गर्दा अपनाउनु पर्ने प्रक्रिया तोकिए बमोजिम हुनेछ । तर सम्पन्नता स्तरीकरणको आधारमा गरिबीको रेखामुनीका विपन्न र अति विपन्न वर्गका उपभोक्ता, दैवि प्रकोप, धार्मिक तथा सांस्कृतिक कार्यका लागि कार्ययोजनामा तोकिए बमोजिम सहूलियत दरमा उपलब्ध गराउन सकिनेछ ।</p>
२६. कार्य योजनामा संशोधन : (१) उपभोक्ता समूहले सामुदायिक वन व्यवस्थापन सम्बन्धी	२६. कार्य योजनामा संशोधन : (१) उपभोक्ता समूहले सामुदायिक वन व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्ययोजना संशोधन गर्न जिल्ला

<p>कार्ययोजनामा आवश्यकता अनुसार समयानुकूल संशोधन गर्न सक्नेछ, र त्यस्तो संशोधनको जानकारी जिल्ला वन अधिकृतलाई दिनु पर्नेछ ।</p> <p>(२) उपदफा (१) बमोजिम उपभोक्ता समूहले कार्य योजनामा गरेको संशोधनले वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल असर पर्ने देखिएमा जिल्ला वन अधिकृतले त्यस्तो संशोधनको जानकारी प्राप्त भएको तीस दिनभित्र उपभोक्ता समूहलाई सो संशोधन लागू नगर्न निर्देशन दिन सक्नेछ र त्यस्तो निर्देशनको पालना गर्नु उपभोक्ता समूहको कर्तव्य हुनेछ ।</p>	<p>वन अधिकृत समक्ष पेश गर्नुपर्नेछ ।</p> <p>(२) यसरी पेश हुन आएको संशोधन प्रस्ताव जिल्ला वन अधिकृतले जाँचबुझ गर्दा प्रस्तावित संशोधनबाट वनको हैसियतमा सुधार हुने र वातावरणमा प्रतिकूल प्रभाव नहुने देखिएमा ६० दिन भित्र संशोधनको स्वीकृति दिनुसक्नेछ । यसरी संशोधन भएको कार्ययोजना स्वीकृति भएको आर्थिक वर्ष पछिको आर्थिक वर्ष देखि कार्यान्वयन हुनेछ ।</p>
२७ (१क) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि उपभोक्ता समूहका पदाधिकारीहरूको समुदायको हितको नाममा विधान र कार्ययोजना विपरित कुनै काम कारवाही गरेको भनी उपभोक्ताको उजुरी परेमा त्यस्ता पदाधिकारीलाई यस ऐन बमोजिम सजाय हुनेछ ।	(१क) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि उपभोक्ता समूहका पदाधिकारीहरूको समुदायको हितको नाममा विधान र कार्ययोजना विपरित कुनै काम कारवाही गरेको भनी उजुरी परेमा त्यस्ता पदाधिकारीलाई यस ऐन बमोजिम सजाय हुनेछ ।
२८. सामुदायिक वन पूनः सुम्पन सकिने : दफा २७ को उपदफा (१) बमोजिम फिर्ता लिएको	२८. सामुदायिक वन पूनः सुम्पन सकिने : दफा २७ को उपदफा (१) बमोजिम फिर्ता लिएको सामुदायिक वन सोही दफाको

सामुदायिक वन सोही दफाको उपदफा (२) बमोजिम तत्सम्बन्धी निर्णय बढेर भएमा जिल्ला वन अधिकृतले साविककै उपभोक्ता समूहलाई पुनः सुम्पनु पर्नेछ । त्यस्तो निर्णय सदर भएमा जिल्ला वन अधिकृतले दफा २५ बमोजिमको प्रक्रिया पूरागरी उपभोक्ता समूह पुर्नगठन गरी सो सामुदायिक वन सुम्पनु पर्नेछ ।	उपदफा (२) बमोजिम तत्सम्बन्धी निर्णय बढेर भएमा जिल्ला वन अधिकृतले साविककै उपभोक्ता समूहलाई पुनः सुम्पनु पर्नेछ । त्यस्तो निर्णय सदर भएमा जिल्ला वन अधिकृतले दफा २५ बमोजिमको प्रक्रिया पूरा गरी सामुदायिक वन पुनः सुम्पनु सक्नेछ ।
३०. सामुदायिक वनलाई प्राथमिकता दिनु पर्ने : यस ऐनमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भएता पनि सामुदायिक वनको रूपमा उपभोक्ता समूहलाई सुम्पनु उपयुक्त हुने राष्ट्रिय वनको कुनै पनि भागलाई कबुलियती वनको रूपमा दिइने छैन ।	खारेज गरिएको ।
३०क. सामुदायिक वन विकासको लागि खर्च गर्नुपर्ने : सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहले कार्ययोजना बमोजिम आर्जन गरेको आयबाट कम्तिमा २५ प्रतिशत रकम सामुदायिक वनको विकास, संरक्षण र व्यवस्थापन कार्यमा खर्च गर्नुपर्नेछ र बाँकी रकम अन्य विकास कार्यको लागि	३०क. कोषमा रकम जम्मा गर्नुपर्ने : सामुदायिक वनबाट कार्ययोजना बमोजिम उत्पादित काठ दाउरा उपभोक्ता समूह बाहिर बिक्री गर्दा तोकिए बमोजिम न्यूनतम मूल्यको ५० प्रतिशतको हिसावले नेपाल सरकारको सञ्चित कोषमा जम्मा गर्नुपर्नेछ । बाँकी आम्दानी सामुदायिक वन व्यवस्थापन, गरिवी निवारण र संस्थागत विकासको लागि तोकिए बमोजिम खर्च गरिने छ ।

खर्च गर्न सक्नेछ ।	३०ख. उपभोक्ता समूहको क्षेत्र भित्र वन्यजन्तुको कारणले धनजनको क्षति भएमा उपभोक्ता समूहको स्वीकृतिले वन विकासको लागि छुट्याएको रकम मध्ये वन्य जन्तुबाट हुने क्षतिको राहत तोकिए बमोजिम क्षतिपूर्ति दिन सक्नेछ ।
	३१. कबुलियती वन प्रदान गर्ने : नेपाल सरकारले देहायका उद्देश्यहरूको लागि राष्ट्रिय वनको कुनै भाग कबुलियती वनको रूपमा प्रदान गर्न सक्नेछ : (च) गरिवीको रेखामुनी रहेका जनताको जीवनस्तर उकास्न वनको संरक्षण र विकास हुनेगरी आय आर्जन हुने थप कार्यक्रम संचालन गर्ने । ३१क. दफा ३१ को खण्ड (च) बमोजिम हस्तान्तरित कबुलियती वनमा नेपाल सरकारको स्वामित्वमा रहेका रुखहरूको संरक्षण गरे वापत उक्त रुखहरूबाट प्राप्त हुने आयको तोकिए बमोजिमको हिस्सा कबुलियती वन समूहलाई दिइने छ ।
३२. कबुलियती वनको पट्टा : (१) दफा ३१ मा उल्लेखित उद्देश्यहरूको लागि कबुलियती वन लिन चाहने प्रचलित कानून बमोजिम स्थापित संगठित संस्था, उद्योग वा समुदायले कबुलियती वनको रूपमा लिन चाहेको वनको क्षेत्रफल र चार किल्ला, उद्देश्य प्राप्त गर्नको लागी गरिने कार्यहरूको योजनाबद्ध कार्यक्रम	(३२) कबुलियती वनको पट्टा : (१) दफा ३१ मा उल्लेखित उद्देश्यहरूको लागि नेपाल सरकारले राष्ट्रिय वन क्षेत्रलाई प्रस्ताव आव्हान गरि प्रचलित कानून बमोजिम स्थापित संगठित संस्था, उद्योगलाई कबुलियती वनको रूपमा तोकिए बमोजिम पट्टा उपलब्ध गराउन सक्नेछ । (२) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि गरिवीको रेखामुनी रहेका समुदायले कबुलियती वनका लागि जिल्ला वन अधिकृत समक्ष निवेदन दिनु पर्नेछ र

<p>तथा तोकिएको अन्य विवरणहरु र आर्थिक सम्भाव्यता प्रतिवेदन सहित क्षेत्रीय वन निर्देशक समक्ष निवेदन दिनु पर्नेछ ।</p> <p>(२) उपदफा (१) बमोजिम कुनै निवेदन पर्न आएमा क्षेत्रीय वन निर्देशकले आवश्यक जाँचबुझ गरी निवेदकले माग गरे बमोजिम वा त्यसमा घटबढ गरी कबुलियती वन प्रदान गर्न उपयुक्त देखिएमा आफ्नो सिफारिश सहित स्वीकृतिको लागी विभाग मार्फत मन्त्रालयमा लेखी पठाउनु पर्नेछ । त्यसरी लेखी पठाउँदा निवेदकको मागमा थपघट गरिएका भए निवेदकको सहमति लिनु पर्नेछ ।</p> <p>(३) उपदफा (२) बमोजिम स्वीकृतिको लागि लेखी आएपछि मन्त्रालयले तत्सम्बन्धी पत्र प्राप्त भएको मितिले तीस दिनभित्र स्वीकृति दिने नदिने कुराको निर्णय गर्नेछ र त्यसको जानकारी विभाग मार्फत क्षेत्रीय वन निर्देशकलाई दिनेछ ।</p> <p>(४) उपदफा (३) बमोजिम जानकारी प्राप्त भएपछि मन्त्रालयले स्वीकृति दिने</p>	<p>सो का लागि आर्थिक सम्भाव्यता प्रतिवेदन आवश्यक पर्ने छैन । गरिबीको रेखामुनि रहेका परिवारका लागि हस्तान्तरण गरिने कबुलियती वनको हकमा भने जिल्ला वन अधिकृतले नै स्वीकृत गर्न सक्नेछ र यसरी स्वीकृत गरी सकेपछि वन सम्बन्धी पट्टा तयार गरी निवेदकलाई पट्टा सहित कबुलियती वन प्रदान गर्नु पर्नेछ ।</p>
---	---

<p>निर्णय गरेकोमा त्यस्तो जानकारी प्राप्त भएको मितिले तीस दिनभित्र क्षेत्रीय वन निर्देशकले तोकिए बमोजिम, वनसम्बन्धी पट्टा तयार गरी तोकिएको दस्तुर लिई निवेदकलाई सो पट्टा सहित कबुलियती वन प्रदान गर्नु पर्नेछ र मन्त्रालयले स्वीकृति नदिने निर्णय गरेकोमा त्यस्तो जानकारी प्राप्त भएको मितिले तीन दिनभित्र त्यसको जनाउ निवेदकलाई दिनु पर्नेछ ।</p>	
	<p>३३ (३) दफा ३२ को उपदफा (२) बमोजिम प्रदान गरिएको कबुलियती वन जिल्ला वन अधिकृतले फिर्ता लिने निर्णय गर्न सक्नेछ । सो निर्णय उपर चित्र नबुझ्ने समुदायले क्षेत्रीय निर्देशक समक्ष उजुर गर्न सक्नेछ । त्यस्तो उजुरीमा क्षेत्रीय निर्देशकले गरेको निर्णय अन्तिम हुनेछ ।</p>
	<p>३४क. कार्ययोजना विपरित गर्नेलाई सजाय : कबुलियती वनमा कसैले सम्भौता वा कार्ययोजना विपरितको कुनै काम गरेमा वा हानी नोक्सानी पुऱ्याउने कार्य गरेमा त्यस्तो कार्य गर्ने व्यक्ति वा समूहलाई जिल्ला वन अधिकृतले राष्ट्रिय वनमा कसुर गरेसरह कारवाही गर्न सक्नेछ ।</p>
	<p>४२क. विधानमा संशोधन : दफा ४२ बमोजिम दर्ता गरिएको उपभोक्ता समूहले विधान संशोधनको लागि जिल्ला वन अधिकृत समक्ष पेश गर्नुपर्नेछ । यसरी पेश हुन</p>

	आएको विधान संशोधन प्रस्ताव जिल्ला वन अधिकृतले जाँचबुझ गर्दा उपयुक्त देखिएमा ३० दिन भित्र संशोधनको स्वीकृती दिन सक्नेछ ।
४३. (१) दफा ४१ बमोजिम गठित उपभोक्ता समूह अविच्छिन्न उत्तराधिकारवाला एक स्वशासित र संगठित संस्था हुनेछ ।	४३. (१) दफा ४१ बमोजिम गठित उपभोक्ता समूह अविच्छिन्न उत्तराधिकारवाला एक सार्वजनिक, स्वशासित संगठित संस्था हुनेछ ।
४४ (२) उपदफा (१) बमोजिम प्राप्त वार्षिक प्रतिवेदनका आधारमा जिल्ला वन कार्यालयले सम्बन्धित उपभोक्ता समूहलाई आवश्यक सुभावा दिन सक्नेछ ।	४४. (२) उपदफा (१) बमोजिम प्राप्त वार्षिक प्रतिवेदनको आधारमा जिल्ला वन कार्यालयले सम्बन्धित उपभोक्ता समूहलाई आवश्यक निर्देशन दिन सक्नेछ । यस्तो निर्देशन कार्यान्वयन गर्नु उपभोक्ता समूहको कर्तव्य हुनेछ ।
४९. राष्ट्रिय वनमा मनाही भएका कार्यहरु : (क) वन क्षेत्रको जग्गा फाँडन, जोत्न, खन्न वा आवाद गर्न वा त्यस्तो जग्गामा घर-छाप्रो बनाउन ।	४९. राष्ट्रिय वनमा मनाही भएका कार्यहरु : (क) वन क्षेत्रको जग्गा फाँडन, जोत्न, खन्न वा आवाद गर्न, सडक तथा अन्य पूर्वाधार निर्माण गर्न वा त्यस्तो जग्गामा घर छाप्रो बनाउन, व्यवसाय संचालन गर्न वा वन क्षेत्रको जग्गा अतिक्रमण गर्न र सो गर्ने गराउने उद्देश्यले उक्साउन ।
५०. दण्ड सजाय : (क) दफा ४९ को खण्ड (क) अन्तर्गतको कसूर गर्नेलाई त्यस्तो जग्गा राष्ट्रिय वनमा समावेश गरी दश हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा एक वर्षसम्म कैद वा दुवै सजाय हुनेछ र सो जग्गामा बनाएको घर वा छाप्रो समेत जफत हुनेछ । त्यस्तो कसूर	५०. दण्ड सजाय : (क) दफा ४९ को खण्ड (क) अन्तर्गतको कसूर गर्नेलाई त्यस्तो जग्गा राष्ट्रिय वनमा समावेश गरी दश हजारदेखि पचास हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुई वर्षसम्म कैद वा दुवै सजाय हुन सक्नेछ र सो जग्गामा बनाएको घर वा छाप्रो समेत जफत हुनेछ । त्यस्तो कसूर गर्दा वन पैदावार हटाएको वा नोक्सानी गरेको भए निजलाई सो वापत

गर्दा वन पैदावार हटाएको वा नोक्सानी गरेको भए निजलाई सो वापत हुने सजाय समेत हुनेछ ।	हुने सजाय समेत हुनेछ । मतियारलाई अतिक्रमणकारीलाई सरह नै दण्ड सजाय र कैद समेत हुनेछ ।
(ख) दफा ४९ को खण्ड (ख) अन्तर्गतको कसूर गर्नेलाई विगो असूल गरी दश हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा एक वर्षसम्म कैद वा दुवै सजाय हुनेछ ।	(ख) दफा ४९ को खण्ड (ख) अन्तर्गतको कसूर गर्नेलाई विगो असूल गरी बीस हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुई वर्षसम्म कैद वा दुवै सजाय हुनेछ ।
(ग) दफा ४९ को खण्ड (ग) अन्तर्गतको कसूर गर्नेलाई प्रत्येक चौपायाको देहायका दरले जरिवाना हुनेछ -	(ग) दफा ४९ को खण्ड (ग) अन्तर्गतको कसूर गर्नेलाई प्रत्येक चौपायाको देहायका दरले जरिवाना हुनेछ:-
(१) भेडा, बाखा जातको भए पाँच रुपैयाँदेखि पचास रुपैयाँसम्म ।	(१) भेडा, बाखा जात पचास रुपैयाँ देखि एकसय रुपैयाँ सम्म ।
(२) हात्ती जातको भए पाँच सय रुपैयाँदेखि एक हजार रुपैयाँसम्म ।	(२) हात्ती, ऊँट दुई हजार रुपैयाँ देखि पाँच हजार रुपैयाँ सम्म ।
(३) अन्य चौपाया भए दश रुपैयाँदेखि एक सय रुपैयाँसम्म ।	(३) अन्य चौपाया पचास रुपैयाँ देखि दुई सय रुपैयाँ सम्म ।
(घ) दफा ४९ को खण्ड (ग) अन्तर्गतको कसूर गर्नेलाई विगो भए विगो असूल गरी एक हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुनेछ ।	(घ) दफा ४९ को खण्ड (ग) अन्तर्गतको कसूर गर्नेलाई विगो असूल गरी दश हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा एक वर्ष सम्म कैद वा दुवै हुनेछ ।
५० (२) दफा १६ को उपदफा (१) अन्तर्गतको कसूर गर्ने व्यक्ति वा सरकारी कर्मचारीलाई दश हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा	(२) दफा १६ को उपदफा (१) अन्तर्गत कसूर गर्ने व्यक्तिलाई दश हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुई वर्षसम्म कैद वा दुवै सजाय हुनेछ । सरकारी कर्मचारीको

दुई वर्षसम्म कैद वा दुवै सजाय हुनेछ ।	मिलोमतो देखिएमा अन्य कसुरदारलाई भए भन्दा दोब्बर दण्ड जरिवाना र कैद हुनेछ ।
	<p>५० (३) तत्काल सजाय गर्न सक्ने : यस ऐनमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि कम्तिमा सहायक वन अधिकृत स्तरसम्मको वन कर्मचारीले देहायको कसुर गर्नेलाई तत्काल देहाय बमोजिमको जरिवाना गर्न सक्नेछः</p> <p>(क) दफा ४९ को खण्ड (ग) अन्तर्गतको कसुर</p> <p>(ख) मौरी घर राखी चरिचरण गर्ने</p> <p>(ग) दाउरा:</p> <p>(१) ट्रक, बस, ट्रेक्टरमा अतिरिक्त बोझको रूपमा लोड गरी पाच क्विन्टल सम्म ल्याएको हकमा बिगो जफत गरी पाँच हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना ।</p> <p>(२) गाडा, रिक्सा, ठेला, साईकल, घोडा, खच्चड आदिमा लोड गरी दुई क्विन्टल सम्म ल्याएको हकमा बिगो जफत गरी दुई हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना ।</p> <p>(३) मानिसले भारी बोकि ल्याएकोमा परिमाण हेरी बिगो जफत गरी पाच सय रुपैयाँसम्म जरिवाना ।</p> <p>(घ) जडिबुटी तथा गैरकाष्ठ वन पैदावार : (१) प्रतिबन्धित जडिबुटी बाहेकका पाँच सय रुपैयाँ सम्म बिगो भएका जडिबुटी भएमा बिगो जफत गरी बिगोको दोब्बर जरिवाना गर्ने ।</p> <p>(ङ) ढुंगा, गिट्टि, वालुवा र माटो : (१) माटो खनिरहेको अवस्थामा फेला परेमा सो कार्य गर्ने गराउनेलाई मानिसको हकमा पाच सय रुपैयाँ सम्म जरिवाना ।</p>

	(२) गाँडा, रिक्सा, ठेला, साईकल जस्ता बोझ वाहकमा ल्याएको अवस्थामा बिगो जफत एक हजार रुपैयाँ सम्म जरिवाना ।
६५. मुद्दा हेर्ने अधिकारी : (१) यस ऐन अन्तर्गत दश हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा एक वर्षसम्म कैद वा दुवै सजाय हुने मुद्दा जिल्ला वन अधिकृतले कारवाही र किनारा गर्नेछ ।	६५. मुद्दा हेर्ने अधिकारी : (१) यस ऐन अन्तर्गत एक लाख रुपैयाँसम्म जरिवाना वा एक वर्षसम्म कैद वा दुवै सजाय हुने मुद्दा जिल्ला वन अधिकृतले कारवाही र किनारा गर्नेछ ।
६६. बरामद भएको माल बस्तु जफत हुने : यो ऐन बमोजिम सजाय हुने कसुर गरेको ठहरिएमा कसुरमा बरामद भएका सबै बोझवाहक, औजार, चौपाया र अन्य साधनहरु जफत हुने छन् । तर बिगो दश हजार रुपैयाँभन्दा कम्ति मोल पर्ने वन पैदावार लादी ल्याउने ट्रेक्टर, ट्रक, लहरी मोटर र अन्य सवारी साधनको हकमा त्यस्तो सवारी साधन जफत नगरी उक्त कार्य गर्नेलाई अन्य दफाले हुने सजायमा दश हजार रुपैयाँसम्म थप सजाय हुनेछ ।	६६. बरामद भएको माल बस्तु जफत हुने : यो ऐन बमोजिम सजाय हुने कसुर गरेको ठहरिएमा कसुरमा बरामद भएका सबै बोझवाहक, औजार, चौपाया र अन्य साधनहरु जफत हुने छन् । तर बिगो दश हजार रुपैयाँ भन्दा कम्ति मोल पर्ने वन पैदावार लादी ल्याउने ट्रेक्टर, ट्रक, लहरी मोटर र अन्य सवारी साधनको हकमा त्यस्तो सवारी साधन जफत नगरी उक्त कार्य गर्नेलाई अन्य दफाले हुने सजायमा दश हजार रुपैयाँसम्म थप सजाय हुनेछ ।
६७. नेपाल सरकारको भू-स्वामित्व रहने : यस ऐन बमोजिमको सामुदायिक वन, कबुलियती वन तथा धार्मिक वन क्षेत्रहरुमा नेपाल सरकारको भू-स्वामित्व रहनेछ ।	६७. यस ऐन बमोजिमको सामुदायिक वन, कबुलियती वन, धार्मिक वन, सरकारद्वारा व्यवस्थित वन, संरक्षित वन, साभेदारी वन लगायत सबै खाले राष्ट्रिय वनको भू-स्वामित्व नेपाल सरकारमा रहनेछ ।

	<p>६७ क. नेपालमा पाईने जैविक विविधता र वनजन्य जैविक श्रोतहरुको अभिलेखिकरण र तिनीहरुबाट प्राप्त लाभांशको बाँडफाँड तोकिए बमोजिम हुनेछ ।</p> <p>६७ ख. वनबाट प्राप्त हुने वातावरणीय सेवाहरुको व्यवस्थापन, उपयोग तथा लाभांश सम्बन्धी व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।</p>
६८. वन प्रयोग गर्न सक्ने : (१) यस ऐनमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि राष्ट्रिय प्राथमिकता प्राप्त योजना सञ्चालन गर्न वनको प्रयोग गर्नु बाहेक अन्य कुनैपनि विकल्प नभएमा र त्यस्तो योजना सञ्चालन गर्दा वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल असर नपर्ने भएमा त्यस्तो योजना सञ्चालन गर्नको निमित्त नेपाल सरकारले सरकारद्वारा व्यवस्थित वन, संरक्षित वन, सामुदायिक वन, कबुलियती वन वा धार्मिक वनको कुनै भाग प्रयोग गर्न स्वीकृति दिन सक्नेछ ।	६८. वन प्रयोग गर्न सक्ने : (१) यस ऐनमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भएता पनि राष्ट्रिय प्राथमिकता प्राप्त योजना सञ्चालन गर्न वनको प्रयोग गर्नु बाहेक अन्य कुनै पनि विकल्प नभएमा र त्यस्तो योजना सञ्चालन गर्दा वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल प्रभाव नपर्ने भएमा त्यस्तो योजना सञ्चालन गर्नको निमित्त नेपाल सरकारले राष्ट्रिय वनको कुनै भाग तोकिए बमोजिम प्रयोग गर्न स्वीकृत दिन सक्नेछ ।
	७० ग. बर्खिलाप सम्बन्धी व्यवस्था : वन पैदावारमा आधारित उद्योगहरुले यस ऐनको दफा ५७ बमोजिम खानतलासी गर्दा यस ऐन अन्तर्गत बनेका नियमावली र निर्देशिका विपरित वन पैदावार ल्याई प्रयोग गरेको वा राखेको फेला परेमा विगो जफत

	गरी यस ऐन बमोजिम हुने सजायमा दुइ लाख रुपैयाँसम्म थप जरिवाना गरिने छ ।
	७१ ख. सुराकीलाई प्रोत्साहन भत्ता दिने सम्बन्धी व्यवस्था : कसुर हुन लागेको सुराक दिने, अपराधी पक्राउ गर्न सहयोग गर्ने कर्मचारी वा संस्था वा व्यक्तिलाई कसुरदातालाई हुने जरिवानाको ३० प्रतिशत पुरस्कार दिइनेछ ।